

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Bouwhistorie en gemeentebestuur

Gerhard Eshuis

Bouwhistorie en gemeentebesleid

Een inventarisatie van de huidige praktijk in een aantal gemeenten met veel beschermde monumenten

Gerhard Eshuis

Colofon

Bouwhistorie en gemeentebelid

AUTEUR: Gerhard Eshuis

ILLUSTRATIES EN FOTO'S: Ad van Drunen, Floris Eshuis, Gerhard Eshuis,
Ronald Glaudemans, Jeroen Krijnen, Albert Reinstra, Taco Tel,
Bureau GO-graphics, Wijk bij Duurstede, Dienst RO/EZ gemeente Groningen
Unit Monumenten en archeologie Gemeente Leiden

ONTWERP OMSLAG: Studio Imago, Amersfoort

OPMAAK EN PRODUCTIE: Studio Imago, Amersfoort

ISBN/EAN: 978-90-5799-146-2

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2009

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

Inhoud

Samenvatting	5	Publicatie van de gemeentelijke onderzoeksresultaten	29
Belangrijkste knelpunten	6	Conclusies	31
Aanbevelingen	7	Aanbevelingen	33
Inleiding	9	Bronnen	35
Achtergrond	11	Geïnterviewde personen	37
Toenemende rol van de gemeenten	11	Gebruikte vragenlijst bij de interviews	39
Onderzoek in eigen beheer of inhuren externen?	15	Verslagen van alle interviews	41
Pioniers	15	Utrecht	41
Andere voorbeelden van onderzoek in eigen beheer	15	Zutphen	42
Externe onderzoekers	17	Leiden	43
Inbedding in de gemeentelijke regelgeving	19	Groningen	45
Rol van de VNG	19	Amsterdam	46
De noodzaak van een juridisch kader	20	Gelders Genootschap	48
Gemeentelijke regelgeving in de praktijk	20	’-s-Hertogenbosch	49
Financiering	23	Dordrecht/Amersfoort	51
Ruimtelijk beleid	25	Delft	52
Verwachtings- en waardenkaarten	25	Nijmegen	54
Andere initiatieven	28	Maastricht	55
		Middelburg	56

Samenvatting

Naar aanleiding van het Verdrag van Malta is nu voor de archeologische monumenten in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg expliciet geregeld dat voorafgaand aan een ingreep onderzoek moet plaatsvinden. Het begrip *archaeology*, zoals in het Verdrag van Malta bedoeld is, is echter bij de totstandkoming van deze wet te beperkt ingevuld. Daardoor geldt in ons land het verplichte onderzoek alleen voor wat zich onder het maaiveld bevindt. Het gevolg is dat bouwhistorisch onderzoek op lokaal niveau nog steeds alleen kan worden geregeld via een grotere gemeentelijke regeldruk.

Bij de totstandkoming van de monumentenlijst in de jaren zestig van de vorige eeuw was een snelle inventarisatie onvermijdelijk. Daarbij stond meestal de voorgevel centraal omdat dat het best zichtbare en meest gedecoreerde onderdeel van het object is. Belangrijke bouwhistorische waarden zijn dan ook tot dusver vaak onbeschermd gebleven omdat ze van de straat af niet zichtbaar zijn.

Pas als gevolg van de decentralisatie bij de Monumentenwet 1988 werden gemeenten en provincies zich er op grotere schaal van bewust dat bouwhistorisch onderzoek gemeentelijke aandacht verdient. De wijze waarop zij dit vervolgens in hun beleid hebben geregeld, verschilt echter per gemeente aanzienlijk.

Bouwhistorisch onderzoek vindt voor het overgrote deel plaats naar aanleiding van vergunningverlening, maar de ene gemeente gaat daarin verder dan de andere. In een aantal van de bezochte gemeenten zoekt men nadrukkelijk naar de maximale ruimte die Monumentenwet, Wet op de Ruimtelijke Ordening en Gemeentewet (en in de toekomst ook de WABO) bieden voor eigen regelgeving op dit terrein. Sommige gemeenten willen zo veel mogelijk in de gemeentelijke regelgeving vastleggen en stellen in hun monumentenverordening bouwhistorisch onderzoek als voorwaarde bij het aanvragen van een monumentenvergunning. Andere gemeenten zien meer heil in overreding van de eigenaar en proberen een zo sterk mogelijke positie te krijgen in de discussie over de ontwikkeling van afzonderlijke panden en historische stadsdelen. Over het algemeen hecht men er veel belang aan het onderzoek al in een vroeg stadium van de planvorming te (laten) verrichten. Op die manier kunnen de restauratie- en verbouwings-

plannen zo nodig tijdig worden bijgesteld, waardoor voor de eigenaar de extra kosten die de planaanpassing met zich meebrengt beperkt kunnen blijven.

Bij het financieren van het onderzoek wordt over het toepassen van het principe 'de verstoorder betaalt' door de bezochte gemeenten zeer uiteenlopend gedacht. De ene gemeente past het onverkort toe, de andere is hier principieel op tegen. De gemeente dient echter zelf het onderzoek te betalen als de kosten van het onderzoek niet meteen ten laste van de eigenaar worden gebracht. Gemeentelijke bouwhistorici staan weliswaar op de loonlijst van de gemeente, maar voor het inhuren van externe expertise zijn extra middelen noodzakelijk. Als oplossing wordt soms gekozen voor financiering uit de gemeentelijke leges bij vergunningaanvragen of financiering uit middelen in het kader van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing. Soms kan ook de eigenaar een deel van de verkregen subsidie gebruiken voor de bekostiging van het bouwhistorisch onderzoek.

Bouwsporen uit verschillende eeuwen aan de kerk van Goutum (Fr).
Foto: Albert Reinstra.

*Bij deze historische gevelwand in de Maastrichtse Rechtstraat ligt het voor de hand dat hierachter nog veel bouwsporen uit het verleden terug te vinden zijn.
Foto: Gerhard Eshuis.*

*Maar ook achter deze weinig interessante twintigste-eeuwse gevel in Nijmegen bleek bij bouwhistorisch onderzoek een veel ouder pand schuil te gaan.
Foto: Albert Reinstra.*

Bijzondere (bouw)historische waarden zijn ook in de stadstructuur en ‘tussen’ de beschermde monumenten te vinden. Daarom is het ook noodzakelijk om bouwhistorie een plaats te geven binnen de modernisering van de monumentenzorg en het ruimtelijk beleid van een gemeente. Ten aanzien van de archeologie wordt in de ruimtelijke ordening zo veel mogelijk geprobeerd het bodemarchief intact te laten en is het archeologisch erfgoed inspiratiebron bij nieuwe ontwikkelingen. Om bouwhistorie ook in de ruimtelijke ordening een vaste plaats te geven is er naast de bestaande archeologische verwachtingskaart ook een bouwhistorische verwachtingskaart nodig, zodat ook panden die niet als monument zijn aangewezen een plaats krijgen binnen de historische structuur van stad of dorp. Gemeenten kunnen dan hun toekomstige ruimtelijke ontwikkeling mede daarop baseren. Verschillende van de bezochte gemeenten zijn hier al mee bezig. Uiteindelijk zou er voor heel Nederland een bouwhistorische verwachtings- en waardenkaart moeten komen van alle beschermde gezichten, waarbij ook de inwendige waarde van de gebouwen is vermeld.

Andere publicaties naar aanleiding van de bouwhistorische inventarisaties en verkenningen van bijzondere panden zijn sterk afhankelijk van middelen die een gemeente hiervoor beschikbaar wil of kan stellen. Daardoor zijn de resultaten van het verrichte onderzoek niet altijd even goed toegankelijk. In het gunstigste geval brengt de gemeente jaarlijks een of meer publicaties uit waarin de resultaten van bouwhistorisch onderzoek onder de aandacht van een breed publiek wordt gebracht. Veel gemeenten zijn daarbij afhankelijk van initiatieven en inzet van derden, meestal oudheidkundige verenigingen. Regelmatig wordt, ook over specifieke bouwhistorische onderwerpen, gepubliceerd in vaktijd-

schriften of regionale historische tijdschriften. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed levert daar als kennisinstituut een belangrijke bijdrage aan.

Belangrijkste knelpunten

Het monumentaal belang van de stad of dorp zegt niets over de wijze waarop de gemeente de monumentenzorg op lokaal niveau heeft georganiseerd. Als monumentenzorg niet is vertegenwoordigd in de afdeling die de vergunning moet verlenen, laat afstemming regelmatig te wensen over.

Als in gemeenten met beschermde stads- en dorpsgezichten onvoldoende expertise aanwezig is, wordt vaak nog wel de structuur van het beschermde gebied behouden, maar niet de massa.

Als bouwhistorie niet is verankerd in het gemeentelijk beleid, is er te veel afhankelijk van de goede wil van het zittende gemeentebestuur en de verantwoordelijke ambtenaar.

Een pand kan pas echt worden beoordeeld als ook de binnenkant is bekeken. Bouwhistorische opname tegen de wil van de eigenaar is echter in feite huisvredebreuk. Ook is het lastig om eisen te stellen met betrekking tot afkomende materialen.

Via bestemmingsplannen kan niet alles worden geregeld. Over bijvoorbeeld scheidingsmuren tussen niet-monumenten kunnen wel zaken worden geregeld in een bestemmingsplan, maar of dat ook mogelijk is bij de kappen is twijfelachtig, terwijl deze toch vaak veel zeggen over de bouwgeschiedenis van een pand.

Ook als een gemeente het belang van een bouwhistorische waardenkaart inziet, ontbreken - met name bij kleinere gemeenten - de kennis, de capaciteit en/of de middelen om deze te (laten) maken.

Het risico bestaat dat het met de inwerkingtreding van de WABO lastiger gaat worden om voorwaarden op het gebied van bouwhistorie te stellen.

De VNG kan in haar nieuwe model-erfgoedverordening de mogelijkheid van bouwhistorisch onderzoek niet meer opnemen, omdat dit strijdig zou zijn met het huidige dereguleringsbeleid van de Rijksoverheid.

In de praktijk laat de samenwerking tussen bouwhistorici en (in middeleeuwen gespecialiseerde) archeologen nog te wensen over.

Aanbevelingen

In het rijksbeleid moeten bouwhistorisch onderzoek en archeologisch onderzoek beter op elkaar worden afgestemd. Het onverkort toepassen van de richtlijnen die zijn voorgeschreven bij de Wet op de Archeologische Monumentenzorg is ten aanzien van bouwhistorisch onderzoek echter af te raden. Bouwhistorisch onderzoek kan het beste worden geregeld vanuit de praktijkervaringen in de gemeenten.

Gezien het beschikbare aantal bouwhistorici in ons land, moet geleidelijk aan voldoende capaciteit en kwaliteit worden opgebouwd, waarbij ook nauw moet worden samengewerkt met de bestaande opleidingen.

Bij verdere ontwikkeling en regulering van de markt voor bouwhistorici verdient normering de voorkeur boven kwalificering. Het convent van gemeentelijke bouwhistorici en de Stichting Bouwhistorie Nederland kunnen bij de ontwikkeling van een dergelijke normering een belangrijke rol spelen.

Bij de modernisering van de monumentenzorg zou in de plaatselijke monumentencommissies ook bouwhistorische expertise aanwezig moeten zijn. Indien dat niet mogelijk is zou men in voorkomende gevallen standaard externe expertise op dat terrein erbij moeten betrekken.

Voorkomen moet worden dat de eigenaar financieel te zwaar wordt belast. Dat leidt ertoe dat de eigenaar de onderzoeker onder druk zet, wat de objectiviteit van het onderzoek in gevaar brengt.

Bouwhistorisch onderzoek moet niet door de (restauratie)architect zelf worden gedaan, omdat deze als belanghebbende nooit objectief kan zijn.

Indien een gemeente de nodige expertise niet in huis heeft, moet zij deze kunnen inhuren en ook weten waar deze te vinden is. Hierin blijft ook de expertise van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van groot belang. Ook is bundeling van expertise via samenwerkingsverbanden aan te bevelen.

Bouwhistorie zou in ieder geval op een of andere wijze bij de modernisering van de monumentenzorg in de regelgeving moeten worden ingepast. In een nieuwe Monumentenwet zou bouwhistorie nadrukkelijk als belangrijke element van de wetenschappelijke waarde worden genoemd.

Zoals er een archeologische verwachtingskaart is, moet er ook een bouwhistorische verwachtingskaart komen, waarbij ook de inwendige waarde van de gebouwen is vermeld. Op die manier kunnen panden die zelf geen monument zijn ook een plaats krijgen binnen de historische structuur van een stad of dorp. Als zo'n bouwhistorische verwachtingskaart formeel is aangenomen door de gemeenteraad heeft zij ook de nodige juridische status

Als met behulp van deze verwachtingskaart bouwhistorisch onderzoek al in een vroeg stadium van de planvorming kan worden verricht, kunnen de restauratie- en verbouwingsplannen tijdig worden bijgesteld, waardoor extra kosten van planaanpassing voor de eigenaar beperkt kunnen blijven.

In dit verband moet ook verder worden nagedacht over de bouwhistorische waarden buiten de beschermde stadsgedeelten.

Uiteindelijk zou er een landelijke bouwhistorische verwachtingskaart moeten komen, op basis van de gemeentelijke verwachtingskaarten. Gemeenten en provincies kunnen hun toekomstige ruimtelijke ontwikkeling dan mede op deze verwachtingskaart baseren.

Overheid en Stichting Bouwhistorie Nederland brachten in het voorjaar van 2009 een nieuwe brochure uit over hoe een bouwhistorisch onderzoek moet worden opgezet en uitgevoerd.

Inleiding

Tot 1990 was er in ons land binnen het gemeentelijke beleid meestal weinig aandacht voor bouwhistorisch onderzoek. Bouwhistorisch onderzoek vond over het algemeen plaats door de RDMZ of in opdracht van de Rijksgebouwendienst. De betrokkenheid van de gemeenten was meestal vrij passief omdat de RDMZ hiervoor in de eerste plaats verantwoordelijk werd geacht. Pas na de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 besepte een aantal gemeenten met veel monumenten dat bouwhistorisch onderzoek gemeentelijke aandacht verdient. De wijze waarop zij dit vervolgen in hun beleid hebben geregeld, verschilt echter per gemeente aanzienlijk.

Om een indruk te krijgen hoe gemeenten met veel monumenten het bouwhistorisch onderzoek op hun grondgebied een plaats geven en welke regels zij hierbij hanteren, is een bezoek gebracht aan een aantal historische steden met veel beschermde monumenten. Het hiernavolgende onderzoek is gebaseerd op literatuuronderzoek en op interviews met deskundigen op het terrein van het gemeentelijk beleid ten aanzien van bouwhistorisch onderzoek.

*De Kuiperspoort in Middelburg. Een fraai monumentaal complex en volledig gerestaureerd. Maar hoeveel oorspronkelijke bouwsporen zijn er nog over achter deze gevels?
Foto: Gerhard Eshuis.*

Achtergrond

Naar aanleiding van het Verdrag van Malta is in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg het onderzoek, dat plaatsvindt voorafgaand aan een ingreep, nu voor de archeologische monumenten expliciet geregeld. Het begrip *archaeology*, zoals in het Verdrag van Malta bedoeld is, is echter in bij de totstandkoming van deze wet te beperkt ingevuld, waardoor in ons land het verplichte onderzoek alleen geldt voor wat zich onder het maaiveld bevindt. Zelfs bij beschermde rijksmonumenten wordt, voorafgaand aan restauratie, verandering van bestemming of sloop, nog altijd slechts in een deel van alle gevallen bouwhistorisch onderzoek verricht. Daardoor ontbreekt vaak noodzakelijke informatie over de bestaande toestand en de bouwhistorische waarde van een object en zijn afzonderlijke onderdelen. Deze informatie is echter wel van belang voor een verantwoorde restauratie. Het gevolg is dat tijdens de restauratie waardevolle bouwsporen ongezien verdwijnen en er bij sloop bouwhistorische informatie ongezien verloren gaat. Toch biedt de Monumentenwet 1988 wel aangrijpingspunten voor bouwhistorisch onderzoek. Voor een gehele stadskern geldt dit bij de vaststelling van bestemmingsplannen. Voor afzonderlijke monumenten kan de gemeente voorwaarden stellen bij het verlenen van sloopvergunningen, het verstrekken van restauratiesubsidies en het afgeven van een monumentenvergunning conform artikel 11, maar verder biedt de Monumentenwet de gemeenten aanzienlijk minder ruimte voor het verplichten van onderzoek dan de Wet op de Archeologische Monumentenzorg. Een ander knelpunt is dat veel gemeenten onvoldoende op de hoogte zijn van de mogelijkheden die de Monumentenwet en de andere wetten die hier van toepassing zijn in de praktijk toch wel lijken te bieden.

Bij de totstandkoming van de monumentenlijst in de jaren zestig van de vorige eeuw was een snelle inventarisatie onvermijdelijk. Daarbij werd vooral gekeken naar de voorgevel, omdat dat het best zichtbare en meest gedecoreerde onderdeel van het object is. Maar daardoor waren het in de praktijk niet altijd de panden met de meeste bouwhistorische waarden die een beschermd status hebben verkregen. Een vernieuwde voorgevel kan een authentiek casco verbergen, terwijl achter de gevel van een beschermd pand soms nog maar weinig zaken van bouwhistorische waarde terug te vinden zijn. Naast de beschermde monumenten zijn er binnen een historische stadskern veel panden die niet op de monumentenlijst staan, maar wel nog altijd historisch waardevolle bouwkundige

elementen hebben die tot aan de middeleeuwen kunnen teruggaan. Belangrijke bouwhistorische waarden zijn dan ook vaak onbeschermd gebleven, omdat ze van de straat af niet zichtbaar zijn. Dit heeft in de afgelopen decennia geleid tot het onnodig verdwijnen van veel bouwhistorische informatie. Hoewel bij de modernisering van de monumentenzorg ervan wordt uitgegaan dat in principe geen monumenten van voor 1940 meer zullen worden aangewezen, is dit wel een punt dat aandacht verdient. Wellicht biedt planologische bescherming hiervoor een invalshoek.

Gemeenten vrezen verder (al dan niet terecht) dat het met de inwerkingtreding van de WABO lastiger gaat worden om voorwaarden op het gebied van bouwhistorie te stellen. Veel zal ook afhangen van de mogelijkheden die bij de modernisering van de monumentenzorg worden geboden.

Belangrijkste knelpunten

Hoewel door de decentralisatie van de monumentenzorg de betrokkenheid van de gemeenten is toegenomen, signaleren sommige van hen dat er nog de nodige problemen zijn, omdat het Rijk bij de wijziging van de Monumentenwet in 1988 de aanwezige kennis en de politieke bereidheid van de gemeentebesturen heeft overschat.

Het monumentaal belang van de stad of dorp zegt niets over de wijze waarop de gemeente de monumentenzorg op lokaal niveau heeft georganiseerd. Meestal is de monumentenzorg niet vertegenwoordigd in de afdeling die de vergunning moet verlenen. Daarom laat de afstemming soms te wensen over. Ook behouden gemeenten met beschermde stads- en dorpsgezichten als er onvoldoende expertise aanwezig is vaak wel de structuur van het beschermde gebied, maar niet de massa.

Toenemende rol van de gemeenten

Als gevolg van de decentralisatie bij de Monumentenwet 1988 spelen gemeenten en provincies een belangrijke rol bij de uitvoering hiervan. Maar zelfs als gemeenten een actieve rol spelen bij het

bouwhistorisch onderzoek, bestaan er nogal wat verschillen in de manier waarop zij dit inpassen in hun monumentenbeleid en er is absoluut nog geen sprake van een landelijke inbedding. Verwacht wordt dat na de komende modernisering van het monumentenstelsel de zelfstandige rol van de gemeenten zal blijven bestaan en wellicht nog zal toenemen. Daarom is het juist nu van belang dat provincies en gemeenten weten wat zij op dit gebied kunnen en zouden moeten doen. Met uitzondering van enkele grote monumentengemeenten blijkt het in de praktijk soms moeilijk hiervoor draagvlak te krijgen.

Knelpunt

Als bouwhistorie niet is verankerd in het gemeentelijk beleid, is er nog teveel afhankelijk van de goede wil van het zittende gemeen-

tebestuur en de verantwoordelijke ambtenaar. Bij vertrek van een gemotiveerde ambtenaar (al dan niet met bouwhistorische expertise) kan wat is opgebouwd snel verloren gaan.

In het rapport 'Op weg naar een professionele monumentenzorg', dat de Erfgoedinspectie in september 2008 uitbracht naar aanleiding van een inspectie bij zestien gemeenten met 150 tot 200 rijksmonumenten, blijkt dat de vereiste deskundigheid binnen het gemeentelijk apparaat vaak niet aanwezig is. Bij de meeste geïnspecteerde gemeenten bestaat nauwelijks inzicht in de aanwezige cultuurhistorische waarden in een pand of ensemble. Daardoor is het risico groot dat er geen bewuste keuzes worden gemaakt en dat deze waarden ongemerkt verdwijnen. Bij slechts twee van de zestien bezochte gemeenten vindt in principe bouwhistorisch onderzoek plaats bij grote wijzigingen van monumenten. Zij hebben echter geen criteria opgesteld op grond waarvan wordt

*De bouwsporen aan deze gevel aan de Armenhage in Zutphen laten zien dat dit pand in de loop der eeuwen regelmatig is gewijzigd.
Foto: Gerhard Eshuis.*

bepaald of dit al dan niet nodig is. Bij vijf gemeenten wordt slechts incidenteel en bij negen gemeenten nooit bouwhistorisch onderzoek verricht.

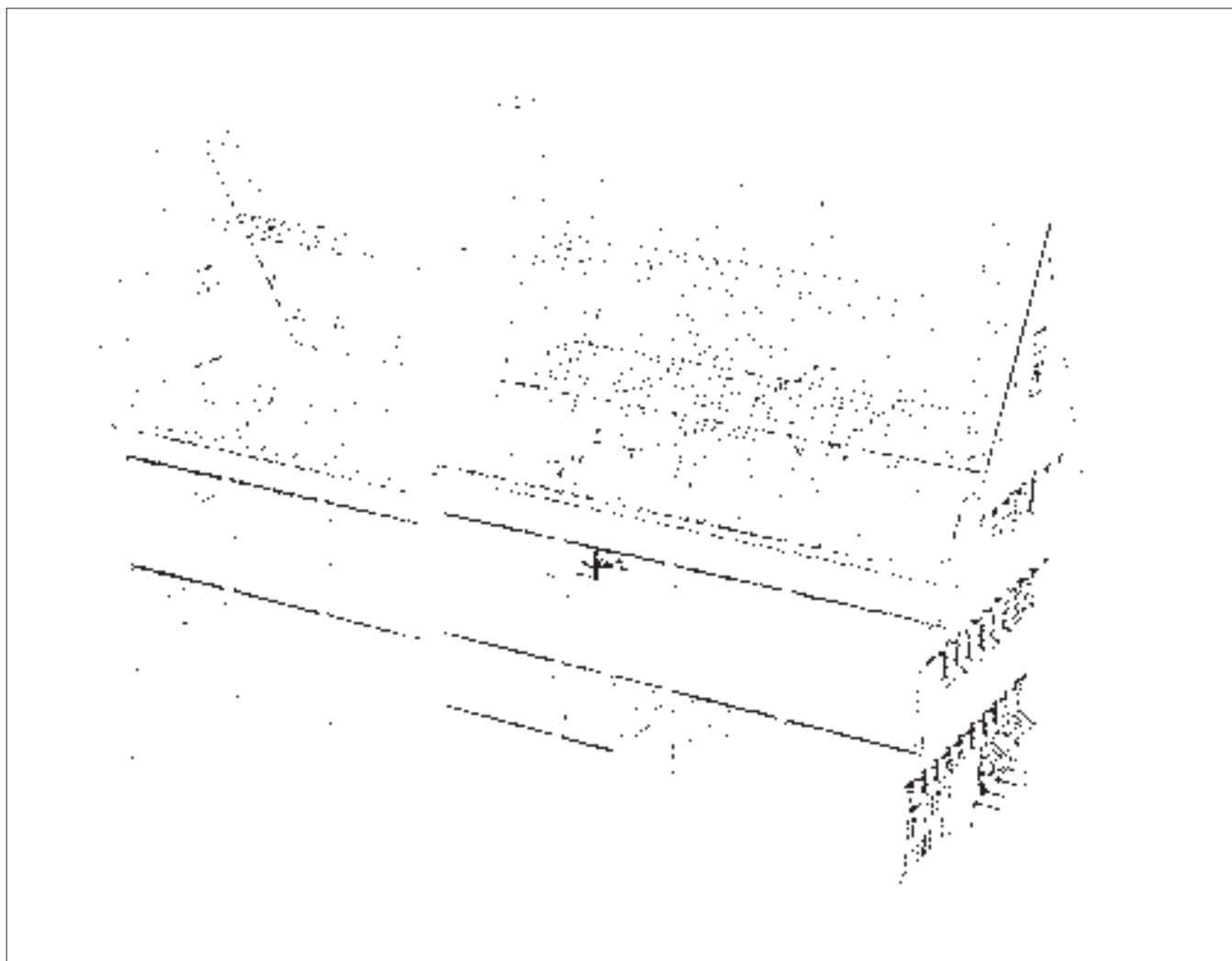
De uitkomsten van het verrichte bouwhistorisch onderzoek worden meestal schriftelijk vastgelegd. Op de deskundigheid van de onderzoeken lijkt soms wat af te dingen. De kwaliteit van de onderzoeken wordt door gemeenten nauwelijks getoetst. De meeste gemeenten willen wel bouwhistorisch onderzoek op de een of andere manier verankeren in het vergunningsproces, maar weten niet goed hoe ze dat het beste kunnen doen.

Uit de bevindingen van dit rapport blijkt dat er een belangrijke rol voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed blijft weggelegd bij het opstellen van criteria om te bepalen in welke gevallen bouwhistorisch onderzoek moet worden verricht. De Inspectie adviseert in haar rapport de minister van OCW dan ook de monumenten-

zorg verder te professionaliseren door bouwhistorisch en cultuurhistorisch onderzoek in bepaalde gevallen verplicht te stellen.

Ten aanzien van bouwhistorisch onderzoek doet de inspectie de volgende aanbevelingen:

- Stel criteria vast aan de hand waarvan besloten kan worden tot het laten uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek bij verbouwingen of restauraties van monumenten. Leg in die criteria tevens de gewenste diepgang van het onderzoek vast.
- Attendeer eigenaren erop dat voor dergelijk onderzoek als onderdeel van een restauratieplan financiële regelingen bestaan.
- Neem in de monumentenverordening de mogelijkheid van bouwhistorisch onderzoek op bij restauratie en/of wijziging van alle monumenten op het grondgebied, en niet alleen bij de aanwijzing van gemeentelijke monumenten.

Reconstructietekening van een smal woonhuis uit 's-Hertogenbosch in de zestiende eeuw.
Herkomt: A. van Drunen, 's-Hertogenbosch van straet tot stroom, Zwolle, 2006, pag. 55.

Onderzoek in eigen beheer of inhuren externen?

Pioniers

Voordat in 1988 de gemeenten een grotere rol kregen binnen de monumentenzorg, waren er al twee gemeenten die zich actief bezig hielden met bouwhistorisch onderzoek, namelijk 's-Hertogenbosch en Utrecht. In Utrecht is het bouwhistorisch onderzoek vooral voortgekomen uit de samenleving. Toen begin jaren zeventig bij de sloop van een deel van het centrum voor de bouw van Hoog Catharijne bleek hoeveel waardevols, waarvan men het bestaan niet vermoedde, verloren ging, werd bouwhistorisch onderzoek al snel een belangrijk onderdeel van het gemeentelijke monumentenbeleid. Sindsdien worden voorgenomen verbouwingen en restauraties in principe begeleid door deskundige bouwhistorici. In 's-Hertogenbosch ging het initiatief in 1975 van de gemeente zelf uit. Sindsdien onderzoeken in deze gemeente bouwhistorici panden met historische waarde, voorafgaand aan en tijdens verbouwingen en restauraties.

Beide gemeenten hebben hiervoor bouwhistorici in dienst, die ook nu nog steeds een pioniersrol vervullen. Volgens het model zoals dat in Utrecht en 's-Hertogenbosch was ontwikkeld doet een bouwhistoricus in dienst van de gemeente onderzoek naar panden waarvoor sloop- of wijzigingsplannen zijn. De daaruit verkregen gegevens kunnen dan optimaal worden ingezet bij de opstelling en beoordeling van bouwplannen. Intussen hebben verschillende grote(re) monumentengemeenten bouwhistorici in dienst genomen. In de jaren negentig vervulden vooral Delft en Dordrecht hierin een voortrekkersrol.

Andere voorbeelden van onderzoek in eigen beheer

Dordrecht ging al in 1990 over tot de aanstelling van een gemeentelijk bouwhistoricus. In de jaren tussen 1975 en 1990 was er in de stad al veel gerestaureerd, maar doordat er toen niet of nauwelijks werd gedocumenteerd gingen er nog altijd veel bouwhistorische gegevens verloren. Sinds 1990 heeft de gemeente zelf actief veel onderzoek op gang gebracht. Dit kwam ook omdat er op dat moment binnen de gemeente, met name binnen het bureau monumentenzorg, voldoende draagvlak voor was. Jarenlang was

Dordrecht een van de actiefste gemeenten op dit terrein. Maar juist hier bleek ook de afhankelijkheid van de persoonlijke betrokkenheid van specifieke personen. Na het vertrek van de betreffende medewerker is er hier lange tijd weinig meer gebeurd. De gemeente lijkt echter haar beleid op het terrein van de bouwhistorie de komende tijd weer te gaan intensiveren.

Ook in Delft was al in de jaren negentig een gemeentelijke bouwhistoricus werkzaam. Deze leverde behalve specifiek bouwhistorische informatie ook informatie over aan te wijzen monumenten, historische stedenbouwkundige structuren en cultuurhistorische waarden van de gebouwen in de stad. De gehele bebouwing in de binnenstad tot circa 1940 is intussen door de gemeentelijke bouwhistoricus geïnventariseerd. Dit heeft onder meer geleid tot de aanwijzing van 75 gemeentelijke monumenten. Bij de uitvoering van het MIP heeft men veel profijt gehad van deze gemeentelijke inventarisatie. Op dit moment wordt de aanwijzing van ongeveer honderd gemeentelijke monumenten buiten de binnenstad voorbereid.

In Leiden werd zes jaar geleden nog alle bouwhistorisch onderzoek extern uitbesteed. Intussen wil de gemeente zoveel mogelijk zelf doen. Men verwacht hierdoor meer sturingsmogelijkheden te hebben. Daarom heeft men binnen het gemeentelijke apparaat de afgelopen tijd voldoende kennis op dit terrein opgebouwd. Evenals

's-Hertogenbosch, vogelvluchttekening Leuvensepoort en omgeving.
Herkomst: A. van Drunen, 's-Hertogenbosch van straat tot stroom, Zwolle, 2006, pag. 55.

in Utrecht wordt er wekelijks een planning gemaakt welk bouwhistorisch onderzoek door de gemeente zelf moet worden verricht. Een zeer actieve gemeente is ook Groningen. De gemeente Groningen beschikt sinds 2000 over eigen bouwhistorische expertise. Het bouwhistorisch onderzoek is in Groningen niet alleen gericht op individuele panden, maar heeft ook ten doel gegevens te leveren voor in het in kaart brengen van de bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen in de stad. De resultaten van dit onderzoek worden onder meer gebruikt bij de beoordeling van verbouw- of restauratieplannen van monumentale panden in de gemeente.

Hoewel sinds 1995 al regelmatig bouwhistorisch onderzoek plaatsvond in de stad, worden sinds 2002 nu ook systematisch alle gebouwen met uiterlijke kenmerken van vóór 1850 op hun bouwhistorie onderzocht. Natuurlijk gebeurt dit met name binnen het beschermde stadsgezicht, maar ook daarbuiten is de gemeente op dit terrein actief. Het onderzoek wordt gedaan door de bouwhistoricus van

de gemeente samen met externe deskundigen. Een volledige bouwhistorische inventarisatie had al eerder plaatsgevonden op basis van het uiterlijk van de panden. Op basis hiervan komen ongeveer 1150 panden binnen het beschermd stadsgezicht voor verder onderzoek in aanmerking. Jaarlijks worden ongeveer honderd panden bezocht. Intussen is ongeveer de helft van de bouwhistorische verkenningen afgerond. Er is bewust begonnen met de onbeschermde panden in de belangrijkste straten. Vervolgens worden de minder belangrijke straten gedaan. De meest waardevolle casco's kunnen daardoor zo snel mogelijk alsnog als gemeentelijk monument worden aangewezen. De rijksmonumenten zullen als laatste aan de beurt komen. Van de circa 900 bouwhistorisch waardevolle casco's in de binnenstad zijn er intussen ruim 150 voorbeschermd als gemeentelijk monument. Daarnaast heeft Groningen ook een bouwhistorische inventarisatie verricht van de boerderijen in het buitengebied. Sinds 2004 worden ook zoveel mogelijk boerderijen die dreigen te verdwijnen bouwhistorisch onderzocht. Intussen zijn ruim dertig boerderijen voorbeschermd als gemeen-

Achttiende-eeuws behangfragment, afkomstig van de achterwand van het voorhuis van het pand Herestraat 22 in Groningen. Collectie Dienst RO/EZ, Gemeente Groningen.

telijk monument. Men vraagt ook bij de provincie aandacht voor dit probleem en hoopt op een prominente plaats hiervoor in het provinciaal plan voor het landelijk gebied.

Sinds 2000 hebben verschillende andere grote monumentensteden (bijvoorbeeld Amsterdam, Breda en Zutphen) gemeentelijke bouwhistorici in dienst genomen.

Externe onderzoekers

Andere gemeenten beschikken niet over eigen expertise en geven er de voorkeur aan externe onderzoekers in te schakelen, die per project opdrachten krijgen. In Arnhem loopt al sinds 1991 een grootscheeps onderzoek in de binnenstad door het Monumenten Advies Bureau (MAB). Doel is alle panden in het gebied, ook wat betreft het interieur, van kelder tot kap te onderzoeken. Sinds 1995 is ook Nijmegen (dat overigens sinds 2005 wel een gemeentelijk bouwhistorisch medewerker in dienst heeft) geleidelijk aan begonnen met het incidenteel verlenen van opdrachten voor bouwhistorisch onderzoek. Maar uiteindelijk koos de gemeente voor een grootschaliger aanpak en liet de hele binnenstad bouwhistorisch verkennen, ook om meer te weten over de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad. Dit project werd afgerond in 2004. Vier externe bureaus werden tegelijkertijd ingeschakeld om het gehele onderzoek binnen de gestelde termijn te kunnen uitvoeren. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verleende hierbij assistentie. De gemeente deed daarbij zelf het voorbereidende werk door bestudering van kadastrale gegevens en luchtfoto's. Ook kon gebruik worden gemaakt van onderzoeksresultaten, in het kader van het MIP, naar negentiende-eeuwse en vroegtwintigste-eeuwse panden die bij de inventarisatie oudere bouwsporen bleken te bevatten. Ook in Breda werd in 2001 gestart met een omvangrijk en ambitieus programma voor het verzamelen van bouwhistorische informatie in de binnenstad.

Een ander goed voorbeeld van onderzoek door externen is Harderwijk. De gemeenteraad van Harderwijk besloot halverwege de jaren negentig om gemeentelijke monumenten aan te wijzen. Voor de inventarisatie werd de assistentie van het Gelders Genootschap ingeroepen. Daarbij was het toegestaan om 'evident' vergeten panden in het onderzoek te betrekken. Tijdens dit onderzoek wer-

Ook buiten historische stadskernen zijn vaak interessante bouwsporen te vinden, zoals bijvoorbeeld bij deze gesloopte boerderij in de buurt van Groningen. Foto: Taco Tel, Dienst RO/EZ, Gemeente Groningen.

den de bouwhistorische waarden van diverse oude, nog niet beschermde, panden ontdekt en beschreven. Dankzij een aanvullende opdracht groeide het onderzoek van de binnenstad uit tot een bescheiden bouwhistorische inventarisatie. Bij het onderzoek werd gebruik gemaakt van informatie van de gemeentelijke monumentencommissie, van de historische vereniging en van gegevens van de RDMZ.

Ook Maastricht laat het bouwhistorisch onderzoek geheel doen door particuliere bureaus. In Limburg zijn hiervoor actief Res Nova en Buro4/Monument en Ruimte. Van dit laatste bureau is één medewerker vrijwel fulltime bezig met bouwhistorisch onderzoek binnen Maastricht.

Voor kleinere gemeenten met veel monumenten is de drempel vaak hoger om bouwhistorisch onderzoek te laten doen, hoewel het voorbeeld van Harderwijk aantoont dat ook hier veel mogelijk is. De erfgoedinspectie probeert dergelijke gemeenten te stimuleren meer aan bouwhistorisch onderzoek te gaan doen.

*Bij de restauratie van kasteel Beverweerd werden na verwijdering van de pleisterlaag veel bouwsporen van een vorige verbouwing weer zichtbaar.
Foto: Albert Reinstra*

Inbedding in de gemeentelijke regelgeving

Er bestaan onderling duidelijke verschillen in de manier waarop de gemeenten het bouwhistorisch onderzoek regelen. Over het algemeen wordt het onderzoek gekoppeld aan de vergunningverlening, maar de ene gemeente gaat daar verder in dan de andere. Meestal wordt meer waarde gehecht aan het verkrijgen van medewerking door overreding en enthousiasmering van de eigenaar dan aan het vastleggen in strikte regelgeving. Essentieel is ook het tijdstip waarop het onderzoek wordt verricht. Door het onderzoek al in een vroeg stadium van de planvorming te (laten) verrichten kunnen de restauratie- en verbouwingsplannen indien nodig tijdig worden bijgesteld, waardoor de extra kosten die de plaanpassing met zich meebrengen voor de eigenaar beperkt kunnen blijven.

Rol van de VNG

Over het algemeen namen gemeenten in hun monumentenverordening tot dusver een bepaling op uit de model monumentenverordening van de VNG. Deze hield in dat het college van B en W ten behoeve van de aanwijzing tot monument een bouwhistorisch onderzoek kon laten verrichten. In de nieuwe model erfgoedverordening, die de monumentenverordening moet gaan vervangen, wordt de mogelijkheid tot het (laten) verrichten van bouwhistorisch onderzoek echter niet meer expliciet vermeld. Volgens de VNG is op grond van de huidige deregulering het voorschrijven van het historisch bouwonderzoek een te zwaar instrument. De VNG voert hiervoor als argument aan dat bij de aanwijzing tot monument de eigenaar/gebruiker niet gedwongen kan worden een dergelijk onderzoek te verrichten, met name vanwege de kosten. Daarnaast is dwang ook niet mogelijk vanwege het Huisvrede-recht. Daardoor kan men niet zonder meer een pand betreden enkel op grond van het geval dat een dergelijk onderzoek gewenst is. Het ontbreken van de mogelijkheid om een bouwhistorisch onderzoek bij de aanwijzing af te dwingen kan volgens de VNG worden ondervangen nadat een woning is aangewezen tot monument. De voorwaarden die de gemeente bij de afhandeling van aanvragen om een beschikking (de monumentenvergunning) op grond van artikel 4:5 Awb kan stellen, zouden hiervoor voldoende houvast bieden. Argument hierbij is dat bij de beoordeling van de aanvraag tot wijziging van een monument inzicht in de cultuurhistorische waarde van een gebouw van belang is. De gemeen-

te bepaalt dan dat (de uitkomst van) een bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk is om tot een beoordeling van de aanvraag te komen. Maar daarbij moet de omvang van de wijziging van het monument wel de omvang van het onderzoek en de daaraan verbonden kosten rechtvaardigen. De betreffende bepaling uit de Awb maakt het daarmee niet per definitie noodzakelijk de verplichting tot een bouwhistorisch onderzoek in de verordening op te nemen.

De rechterzijgevel van de voormalige Aalmarktschool met in het onderste deel muurwerk van het gasthuis, dat hier in het midden van de vijftiende eeuw werd gebouwd.

Herkomst: Unit Monumenten en Archeologie, gemeente Leiden.

De noodzaak van een juridisch kader

Veel gemeenten zijn echter van mening dat er toch een juridisch kader nodig is om bouwhistorie een vaste plaats te geven. Anders blijft men te afhankelijk van de goede wil en betrokkenheid van afzonderlijke personen, op wie dan vaak roofofbouw wordt gepleegd. Over het algemeen wordt dan ook wel prijs gesteld op een betere verankering van het bouwhistorisch onderzoek in landelijke wet- en regelgeving. Daarom wil men ten aanzien van bouwhistorie toch iets in de nieuwe Monumentenwet zien vastgelegd. In tegenstelling tot de Monumentenwet 1961 bieden de definities in de Monumentenwet 1988¹ al wel aanknopingspunten tot bescherming van niet-monumenten. Te denken valt hier aan zijmuren, rooilijnen aan voor- en achterzijde van de panden, perceelgrenzen en aan de binnenzijde van het betreffende pand aan balklagen, kappenstructuren en interieurstukken. Op grond hiervan kan samenvoeging van historische panden waarbij waardevolle scheidingselementen worden gesloopt zo niet voorkomen, dan toch bemoeilijkt worden. Bovendien heeft, wanneer besluitvorming is gebaseerd op waardestelling, de rechter in beroepszaken hieraan ook houvast als hij een oordeel moet vellen.

Knelpunten

Een pand kan pas echt worden beoordeeld als ook de binnenkant is bekeken. Dat dit in de jaren zestig bij de opstelling van de monumentenlijst meestal niet is gebeurd, is de monumentenzorg al vaak opgebroken.

In de bij het onderzoek betrokken gemeenten bleek eens te meer dat bouwhistorisch onderzoek zeker ook van belang is bij niet-beschermde panden. Regelmatig bleken panden die aan de buitenkant nauwelijks zaken van bouwhistorische waarde leken te bevatten bij een bezoek van binnen zeer waardevolle elementen te bevatten. Het kwam daarbij regelmatig voor dat de bewoners niet of nauwelijks beseften dat er nog zulke waardevolle bouwsporen in hun pand voorkwamen.

Bouwhistorische opname tegen de wil van de eigenaar is in feite huisvredebreuk. Ook is het lastig om eisen te stellen met betrekking tot afkomende materialen.

Via bestemmingsplannen kan veel worden geregeld, maar niet alles. Over scheidingsmuren tussen niet-monumenten kunnen wel zaken worden geregeld in een bestemmingsplan, maar of dat ook mogelijk is bij de kappen is twijfelachtig, terwijl deze toch vaak veel zeggen over de bouwgeschiedenis van een pand.

Gemeentelijke regelgeving in de praktijk

In Utrecht is bouwhistorie geen expliciete verplichting in het gemeentelijk vergunningenstelsel, maar het is waar nodig wel richtinggevend voor het bouwplan. De gemeente heeft bewust niet al te veel in detail willen regelen, maar er wordt zoveel mogelijk per geval naar bevind van zaken gehandeld. Daarbij probeert de gemeente veelal vroegtijdig met de betreffende eigenaar of planontwikkelaar overeenstemming te bereiken. De monumentenvergunning biedt ruimschoots mogelijkheden om onderzoek te laten doen. Bij wijzigingen aan rijks- en gemeentelijke monumenten is de uitvoering van bouwhistorisch onderzoek (als bouwhistorische verkenning of opname) altijd voorgeschreven.

In 's-Hertogenbosch is bij sloop of een ingrijpende wijziging van een monument voor het verkrijgen van vergunning altijd een waardestelling vereist. Deze waardestelling wordt door de afdeling bouwzaken in overleg met het bureau archeologie en monumenten opgesteld. Het waardestellend rapport wordt vervolgens behandeld in de monumentencommissie, waarin architectuurhistorie, bouwkunde, bouwhistorie en archeologie, maar ook welstandstoezicht, zijn vertegenwoordigd. De gemeente heeft tot dusver op succesvolle manier gebruik weten te maken van de ruimte die de bestaande regelgeving biedt door deze zo ruim mogelijk te interpreteren. Net als in Utrecht acht de gemeente het van groot belang

Dwarsdoorsnede over het achterhuis van Laarstraat 59 met documentatie van bouwsporen in de achtergevel voorafgaand aan sloop als onderdeel van gemeentelijk bouwhistorisch onderzoek in Zutphen. Documentatie en tekening: Jeroen Krijnen, gemeente Zutphen.

om door overtuiging de medewerking te krijgen van alle betrokkenen bij het bouwproces.

Ook in Groningen is bouwhistorisch onderzoek en documentatie een onderdeel van het vergunningstraject. In principe wordt het bouwhistorisch onderzoek door de gemeente verricht. Alleen in bijzondere gevallen (bij volstrekt onwenselijk geachte verbouwingen) wordt het principe 'de veroorzaker betaalt' gehanteerd. Bij een vergunningaanvraag voor een rijks- of gemeentelijk monument wordt intussen altijd bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd.

De gemeente Leiden heeft eveneens bouwhistorisch onderzoek sterk verbonden met de vergunningverlening, met als argument dat bouwhistorisch onderzoek vaak een essentieel onderdeel is van de noodzakelijke informatie om het vergunningverzoek te kunnen beoordelen. Het onderzoek is de verantwoordelijkheid van de eigenaar, maar de gemeente verleent indien gewenst ondersteuning. In Dordrecht is bij een restauratie van een rijks- of gemeentelijk monument bouwhistorisch onderzoek wel verplicht, maar als gevolg van kritische geluiden vanuit de bevolking mag de eigenaar zelf bepalen wie het bouwhistorisch onderzoek uitvoert. Meestal is dit de restauratiearchitect. Ook in Maastricht, waar het principe 'de verstoorder betaalt' geldt, is de eigenaar opdrachtgever. Wanneer de eigenaar van het pand opdrachtgever is, bestaat het risico dat de rapporten onvoldoende objectief zijn. Daarom loopt in Dordrecht een monumentenambtenaar van de gemeente vaak mee met de onderzoeker en worden in Maastricht de rapporten vervolgens door de monumentencommissie kritisch beoordeeld en zo nodig bijgesteld.

Een gemeente waar men zoveel mogelijk in de gemeentelijke regelgeving heeft proberen vast te leggen, is Zutphen. De gemeente stelt bouwhistorisch en archeologisch onderzoek als voorwaarde bij het aanvragen van een monumentenvergunning. In verband hiermee wordt standaard een passage in de monumentenvergunning opgenomen dat de aanvrager archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek en vastlegging daarvan moet laten verrichten en bekostigen wanneer de cultuurhistorische waarde van het pand daar aanleiding toe geeft. Ook stelt de gemeente voor bouwhistorisch onderzoek zelf een programma van eisen op.

De gemeente Amsterdam kiest voor een tegenovergestelde benadering, wat ook samenhangt met de wijze waarop de stad via deelgemeenten wordt bestuurd. Men richt zich niet zo zeer op het ontwikkelen van specifieke regelgeving, maar op het verkrijgen van een zo sterk mogelijke positie in de discussie over de ontwik-

*Na verwijdering van de lambrisering kwamen in de kerk van Oosterbierum verschillende wandschilderingen aan het licht.
Foto: Albert Reinstra.*

keling van afzonderlijke panden en stadsdelen. Bouwhistorisch onderzoek vindt ook hier voor het overgrote deel plaats naar aanleiding van vergunningverlening. Het college kan ten behoeve van aanwijzing of vergunningverlening bij een gemeentelijk monument bepalen dat bouwhistorisch onderzoek wordt verricht zonder dat dit in een verordening is geregeld.

Delft heeft evenmin een vaste gemeentelijke regeling op grond waarvan bouwhistorisch onderzoek verplicht is. De gemeente maakt incidenteel gebruik van wettelijke mogelijkheden. In de monumentenverordening is de mogelijkheid opgenomen van het (laten) uitvoeren van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek en het aanwijzen van een gemeentelijk archeologisch monument. Per geval wordt, met name bij grote projecten, onderzoek geëist.

Ook in Middelburg wordt meer naar bevind van zaken gehandeld dan dat men alles van te voren juridisch wil vastleggen. In de monumentenverordening is geen verplichting tot bouwhistorisch onderzoek opgenomen. Alleen bij grote ingrepen bekijkt de gemeente per geval of bouwhistorisch onderzoek nodig is. Indien dit het geval is wordt dit voor het betreffende pand alsnog verplicht voorgeschreven.

Opvallend bij de gemeente Alkmaar is de sterke nadruk die men legt op de nauwe relatie tussen bouwhistorie en archeologie. Omdat bouwhistorie zich bevindt op het grensvlak van monumentenzorg en archeologie, is hier gekozen voor een integrale cultuurhistorieverordening. Het bouwhistorisch onderzoek wordt zoveel mogelijk door de gemeentelijke bouwhistoricus verricht.

Noot

¹ In artikel 1 onder f., stads- en dorpsgezichten: groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruim-

telijke of structurele samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meer monumenten bevinden.

Financiering

Over het toepassen van het principe ‘de verstoorder betaalt’ bij bouwhistorisch onderzoek wordt door de gemeenten verschillend gedacht. Veel gemeenten willen voorkomen dat de eigenaar te zwaar wordt belast. Dat leidt ertoe dat de eigenaar de onderzoeker onder druk zet, wat de objectiviteit in gevaar brengt. Maar soms kan ook de eigenaar een deel van de verkregen subsidie gebruiken voor het bouwhistorisch onderzoek. Wellicht kan ook in bepaalde gevallen een gezamenlijke financiering door eigenaar, gemeente en het Rijk een optie zijn.

Als het Rijk het wetenschappelijk onderzoek betaalt, is er voor de gemeente geen probleem, maar dat is meestal niet het geval. Bij gemeentelijke monumenten moet in ieder geval de gemeente het bouwhistorisch onderzoek zelf financieren. Wanneer het bouwhistorisch onderzoek niet ten laste van de eigenaar kan worden gebracht, zal de overheid zelf middelen moeten zoeken voor de financiering daarvan. Gemeentelijke bouwhistorici staan weliswaar op de loonlijst van de gemeente, maar voor het inhuren van externe expertise zijn extra middelen noodzakelijk. Het Rijksbeleid ten aanzien van de gemeentefinanciën biedt de gemeenten echter niet veel ruimte om op dat gebied met eigen initiatieven te komen.

Veel gemeenten kiezen ervoor het bouwhistorisch onderzoek zelf te financieren. In Utrecht en ook in andere gemeenten wordt bouwhistorisch onderzoek in principe gefinancierd uit de leges die door de burger moeten worden betaald voor een vergunning. Groningen en Nijmegen financieren het onderzoek uit de middelen die zij van VROM krijgen in het kader van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing. Andere gemeenten gaan uit van het principe ‘de verstoorder betaalt’. In de gemeente Zutphen betaalt zo veel mogelijk de eigenaar de kosten van het onderzoek. Ook in Maastricht moet

Historische documenten zoals kaarten kunnen een belangrijke rol spelen bij bouwhistorisch onderzoek. Westerseweg 2, Groningen, detail van de kaart van Teijsinga uit 1734.

Herkomst: Dienst RO/EZ, gemeente Groningen.

de opdrachtgever in principe altijd de kosten betalen voor het bouwhistorisch onderzoek. De gemeente Groningen daarentegen is van oordeel dat zij verantwoordelijk is voor bouwhistorisch onderzoek en biedt daarom ook waar nodig ondersteuning bij verbouwingen. Men financiert het bouwhistorisch onderzoek in principe zelf. Een uitzondering wordt gemaakt voor gevallen waarbij het gaat om een volstrekt onwenselijk geachte ingreep. In de gesprekken werd meer dan eens benadrukt dat beleid overdragen naar gemeenten zonder daarbij de instrumenten te leveren altijd verkeerd uitpakt. Vandaar dat er door sommige geïnterviewden werd gepleit voor de instelling van een (beperkt) fonds van rijkswege voor excessieve kosten (conform Malta).

Ruimtelijk beleid

Verwachtings- en waardenkaarten

Een aantal gemeenten heeft al op enigerlei wijze bouwhistorie een plaats proberen te geven in het ruimtelijk beleid. Doordat de afgelopen jaren bij een aantal gemeenten de belangstelling voor bouwhistorie en bouwhistorisch onderzoek is toegenomen, is ook de interesse voor onbekende of vermoede bouwhistorische zaken, die nog verborgen liggen in de historische stadstructuur sterk gegroeid.

Dit heeft geleid tot het inzicht dat het voor het behoud van de historische stad als 'gebouwd archief' niet voldoende is alleen individuele monumentenpanden te beschermen. Bijzondere (bouw) historische waarden zijn juist ook in de stadstructuur en 'tussen' de beschermde monumenten te vinden. Daarom is het ook noodzakelijk om bouwhistorie een plaats te geven binnen het ruimtelijk beleid van een gemeente. Verschillende gemeenten hebben daarom de laatste jaren de bouwhistorische waarden in hun binnensteden inzichtelijk willen maken door middel van bouwhistorische verwachtings- en waardenkaarten.

Bij het samenstellen van een verwachtingskaart moet worden begonnen met een analyse van de historische structuur. Op die manier ontstaat inzicht op welke plaatsen bouwhistorische waarden kunnen worden verwacht. Van daaruit moeten de verwachtingen steeds meer worden geconcretiseerd, zodat uiteindelijk een waardenkaart ontstaat met een zo volledig mogelijk beeld van wat er werkelijk is. Het beste is de kaart op te bouwen vanuit zones. Binnen die zones wordt alles wat verbouwd wordt door de monumentencommissie bekeken ten behoeve van waardestelling en preadvies. In een dergelijke situatie wordt meestal wel toestemming van de eigenaar verkregen om ook binnen te kijken. Weliswaar is dit formeel nog niet echt afdwingbaar, maar omdat zijn vergunning ervan afhangt zal de eigenaar over het algemeen hieraan graag meewerken. Tenslotte moet de bouwhistorische verwachtingskaart formeel worden aangenomen door de gemeenteraad. Pas dan heeft zij juridische status.

Behalve als beleidskader voor de gemeentelijke organisaties die zich bezighouden met vergunningverlening en handhaving, heeft de kaart ook een belangrijke signaalfunctie voor de bevolking. Het biedt bovendien een beleidskader voor het bestemmingsplan en voor de verdere ruimtelijke ordening van het gebied. Daarbij moet

overigens worden opgemerkt dat een gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht (nog) geen status heeft in het landelijke ruimtelijke ordeningsbeleid.

De eerste beeldkwaliteitskaart

Een pionier op dit gebied was de gemeente 's-Hertogenbosch. Hier was tijdens de vaststelling van het beschermd stadsgezicht al een beeldkwaliteitskaart gemaakt. Daarbij werd het betreffende gebied per bouwblok onderzocht. Op deze manier worden niet alleen de bouwhistorische zaken van de afzonderlijke panden zichtbaar, maar ook hun onderlinge samenhang en relatie met de parcellering en de ondergrond. Voor het opstellen van (gemeentelijke) monumentenlijsten is de bouwblokinventarisatie een goede werkwijze gebleken, omdat naast de gebruikelijke waardebeoordeling van het exterieur ook het interieur en de bouwconstructies van de monumenten beoordeeld kunnen worden. Naast een praktisch nut heeft het bouwblokinventarisatie ook een wetenschappelijk doel: het analyseren van de stedelijke structuur en het onderzoeken van het ontstaan en de groei van de historische stad. De beeldkwaliteitskaart van 's-Hertogenbosch is intussen uitgegroeid tot een bouwhistorische waarden- en verwachtingskaart, die via internet te raadplegen is. Architecten, opdrachtgevers en bezitters van waardevolle panden kunnen nu, voordat ze bouwplannen ontwikkelen, zien welke bouwhistorische waarden en verwachtingen gekoppeld zijn aan de betreffende panden. Daarmee kunnen zij dan rekening houden bij de planvoorbereiding. Het is ook de bedoeling dat zij zich door de verworven informatie laten inspireren bij de planvorming. Deze verwachtingskaart zal bovendien een belangrijke rol spelen bij herziening van het bestemmingsplan voor de binnenstad.

De kaart van Amsterdam

Het beste voorbeeld van hoe in betrekkelijk korte tijd een bouwhistorische waardenkaart van een stadskern of een deel daarvan kan worden samengesteld, biedt de bouwhistorische waardenkaart voor de middeleeuwse stadskern, die de gemeente Amsterdam in 2005 heeft samengesteld.

De bouwhistorische waardenkaart van de middeleeuwse stadskern van Amsterdam.

Herkomst: Ronald Glaudemans, Een bouwhistorische waardenkaart voor de stadskern van Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam.

Ook in kleinere gemeenten met veel monumenten is het mogelijk om een bouwhistorische waardekaart te maken, zoals deze kaart van de binnenstad van Wijk bij Duurstede, gemaakt door bureau G-O Graphics te Wijk bij Duurstede, laat zien.

Om tot een gefundeerde waardstelling te komen is hier allereerst geïnventariseerd wat er voor het plangebied aan bouwhistorische gegevens voorhanden was. Dat was echter niet voldoende om een bouwhistorische waardstelling op te funderen. Als proef werd voor een tweetal bouwblokken aan de Warmoesstraat een reeks huisbezoeken georganiseerd, wat tot een completering van de documentatie zou moeten leiden. Deze proef bracht helaas niet het gewenste resultaat. Slechts enkele panden konden worden bezocht omdat te weinig huiseigenaren bereid waren hun medewerking te verlenen. Daarnaast leverden de huisbezoeken slechts een beperkt resultaat op, doordat de bewoonde staat van de huizen een grondige bouwhistorische analyse in de weg stond. Vervolgens werden de documentatietekeningen en -schetsen in het archief van het Bureau Monumentenzorg Amsterdam geordend en gebruikt bij het opzetten van de waardekaart. Om de nog vele lacunes verder te kunnen invullen met vermoedelijke, onbekende en 'geen' bouwhistorische waarden, werd een aantal reductiekaar-

ten gemaakt. Op grond daarvan kon voor delen van het gebied worden uitgesloten dat daar nog bouwhistorische waarden te vinden waren. Zo vielen – door de voor het onderzoek geldende criteria – de gebieden af waar sedert 1850 een aantoonbare, perceelsoverschrijdende schaalvergroting had plaatsgevonden. Op die manier ontstond een kaartbeeld van gebieden waar de perceelsgebonden bebouwing en parcellering van voor 1850 nog intact was. Deze bouwhistorische aandachtsgebieden vormen samen in feite de bouwhistorische verwachtingskaart. Omdat deze invulling nog te vrijblijvend was, moesten deze gebieden verder worden gedifferentieerd. Voor de nadere toekenning van de bouwhistorische waarden werden binnen deze gebieden alle huizen afzonderlijk gewogen. Aan de hand van gegevens uit de panddossiers van de gemeente, beschrijvingen, luchtfoto's en gegevens van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werd de bouwhistorische waarde geschat die in de uiteindelijke bouwhistorische waardekaart is weergegeven.

Andere initiatieven

Ook Leiden wil bouwhistorie tot een integraal onderdeel van het ruimtelijke beleid in binnenstad maken en het niet alleen beperken tot de vergunningverlening. Op die manier wil men bij het ontwikkelen van planprocessen bij alle betrokken partijen begrip kweken voor de bouwhistorie in dit gebied. De eerste prioriteit vormt een bouwhistorische inventarisatie en verkenning in de op korte termijn te herontwikkelen gebieden in het beschermd stadsgezicht. Door dit al in de eerste fase van het planproces te doen, kunnen de gevonden monumentale waarden dienen als kwaliteitsimpuls en inspiratiebron voor de planontwikkeling en uitvoering. Het onderzoek kan ook worden gebruikt om de cultuurhistorische ambities in de uitvoeringsbesluiten te benoemen. De gemeente wil uiteindelijk een bouwhistorische verwachtingenkaart samenstellen voor de gehele binnenstad. Eerst voor het middeleeuwse stadsdeel (zoals in Amsterdam), daarna voor de zeventiende-eeuwse uitbreiding.

In Alkmaar is in 2008 ook een bouwhistorische verwachtingenkaart gereedgekomen, waarbij men zich vooral door de Leidse aanpak heeft laten inspireren. In de conceptnota 'Cultuurhistorie Alkmaar, Beleidsvisie 2009-2019, Samenhang, geen gatenkaas' wordt voorgesteld om op basis van de bouwhistorische verwachtingenkaart en onderzoeksagenda bouwhistorisch onderzoek uit te voeren analoog aan en in samenwerking met archeologie bij sloop in het beschermde stadsgezicht. De onderzoeksresultaten kunnen dienen als leidraad voor de beoordeling van plannen en leiden tot vervolgonderzoek. Opvallend is hier met name de nauwe samenwerking met de archeologie.

In Maastricht heeft ten behoeve van de ontwikkeling van de binnenstad een inventarisatie plaatsgevonden van de belangrijkste waarden van cultureel erfgoed in Maastricht. De resultaten van deze inventarisatie zijn digitaal toegankelijk gemaakt via een cultuurwaardenkaart. Deze is afgestemd op de actuele bodemkaart en wordt regelmatig geactualiseerd. De basis voor de cultuurwaardenkaart zijn naast de gebouwde en archeologische rijksmonumenten, de geïnventariseerde waardevolle objecten en structuren, archeologisch belangrijke zones en plaatsen, beschermde stadsgezichten, gegevens die voortkomen uit bouw- en cultuurhistorisch onderzoek en archeologische onderzoeken. Dat betekent dat de informatie, verkregen uit bouwhistorisch onderzoek ook een plaats krijgt op de kaart. Maastricht maakt hierbij net als Alkmaar trouwens ook een duidelijke koppeling tussen cultuurwaarden boven en onder de grond.

Ook andere grote monumentengemeenten zijn intussen actief op dit terrein. In Delft, waar al vanaf de jaren tachtig een uitgebreide inventarisatie van de gebouwen in de binnenstad had plaatsgevonden, is de gemeente nu ook bezig om op basis van de in de loop der jaren verzamelde informatie een bouwhistorische waarden- of verwachtingenkaart samen te stellen. Dat een dergelijke inventarisatie ook in een kleinere gemeente mogelijk is, bewijst het onderzoek dat het Gelders Genootschap heeft verricht in de gemeente Harderwijk.

Knelpunt

Ook als een gemeente het belang van een bouwhistorische waardenkaart inziet, ontbreken, met name bij kleinere gemeenten de kennis, de capaciteit en/of de middelen om deze te (laten) maken.

Publicatie van de gemeentelijke onderzoeksresultaten

Naast de verwachtings- en waardenkaarten zijn er andere publicaties, vooral naar aanleiding van de bouwhistorische verkenningen van afzonderlijke panden. De wijze van publiceren is sterk afhankelijk van de middelen die de gemeente hiervoor beschikbaar heeft. Hoewel alle gemeenten het belang inzien van publicatie van de onderzochte resultaten, lukt dat niet altijd wegens gebrek aan middelen. Sommige gemeenten brengen jaarlijks publicaties uit waarin de resultaten van bouwhistorisch onderzoek onder de aandacht van een breed publiek wordt gebracht, andere slagen daar wegens gebrek aan menskracht en middelen niet in. Vaak is men dan afhankelijk van initiatieven en inzet van derden. Regelmatig wordt ook over specifieke onderwerpen gepubliceerd in vaktijdschriften of regionale historische tijdschriften. Een goed voorbeeld daarbij is een aantal artikelen over het bouwhistorisch onderzoek van de middeleeuwse kelders in Arnhem. Bij ad-hocprojecten vindt regelmatig samenwerking plaats tussen bouwhistorici van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en particulieren. De samenwerking tussen bouwhistorici en (in middeleeuwen gespecialiseerde) archeologen laat in de praktijk echter nog te wensen over. Het komt nog te weinig tot uitgebalanceerde publicaties waarin beide soorten onderzoek in gelijke mate tot hun recht komen.

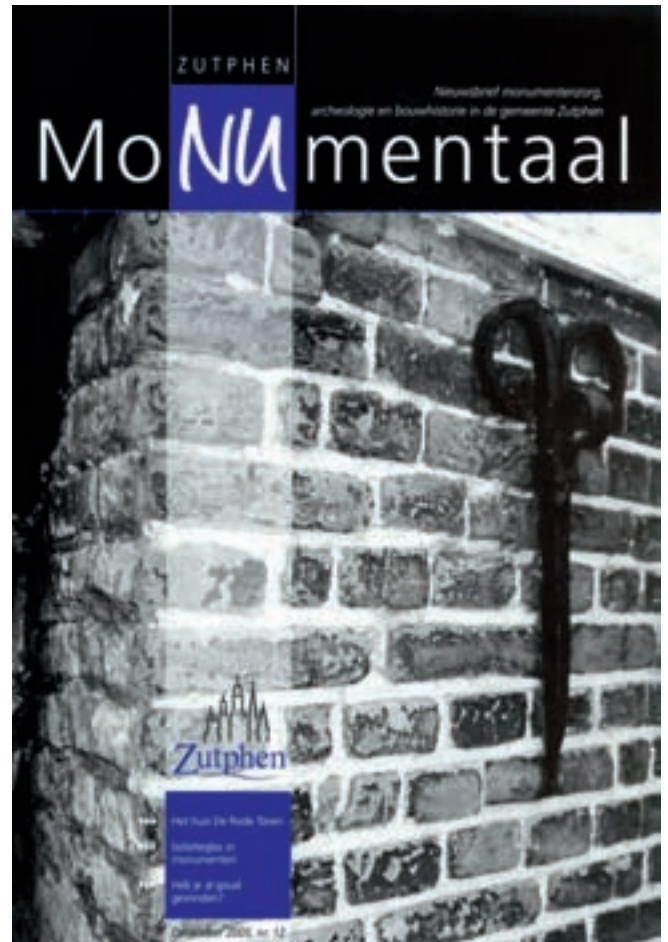
De gemeente Utrecht publiceert veel onderzoeksresultaten in de Historische Reeks Utrecht en in materiaalcatalogi (bijvoorbeeld onderwerpen als middeleeuwse metaalvondsten en onderzoek naar haardsteden). In het Monumentenbeleidsplan 2004 van de gemeente wordt daarom geadviseerd om net als bij archeologisch onderzoek minimaal een basisrapportage af te ronden en op basis van een onderzoeksagenda te selecteren wat in aanmerking moet komen voor verdere uitwerking. In dit verband kunnen bepaalde thema's (bijv. de werfkelders) verder worden uitgediept. Voor deze onderzoeksagenda is ook de inventarisatie van historische waarden van beeldbepalende panden van belang. De gemeente probeert via sponsoring geld te krijgen voor bouwhistorische publicaties. De gemeente Amsterdam neemt de bouwhistorische verkenningen op in de databank AMIS (Amsterdam Monumenten Informa-

tie Systeem). Een afschrift wordt door de monumentenadviseurs meegestuurd aan de Monumentencommissie. In de toekomst willen men deze gegevens in ieder geval voor een deel via internet ruimer toegankelijk maken. Over opnamen en ontleding wil de gemeente zoveel mogelijk publiceren en zij stelt hiervoor ook geld beschikbaar. Uitwerkingen van onderzoeksgegevens worden onder meer gepubliceerd in het Jaarboek Amsterdam. Monumenten en Archeologie, dat al enige jaren verschijnt, en in de publicatiereeks Amsterdamse Monumenten waarvan de bouwhistorische waardenkaart de eerste aflevering is. Ook van de website van Bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente wordt voor dit doel zoveel mogelijk gebruikt gemaakt.

Ook de gemeente Groningen hecht veel waarde en besteedt structureel veel aandacht aan het publiceren van de onderzoeksresultaten. De belangrijkste resultaten van het onderzoek worden jaarlijks gepubliceerd in 'Hervonden Stad', het jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen.

De gemeente Leiden hanteert het standpunt dat resultaten van bouwhistorisch onderzoek ook van invloed kunnen zijn op een eventuele actualisatie van het monumenten bestand. Daarom wordt gezorgd voor een zorgvuldige documentatie en ontsluiting van de resultaten van het bouwhistorisch onderzoek dat in opdracht van de gemeente is uitgevoerd.

In Nijmegen heeft men vanwege de kosten van het toegankelijk maken van onderzoeksresultaten gekozen voor het samenstellen van een eenmalige, goed gedocumenteerde, publicatie voor een breed publiek. Het resultaat hiervan is het boek 'Verborgene verleden'. Bij de samenstelling hiervan bood de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hulp en begeleiding. Ook werd de stadsarcheoloog hierbij nauw betrokken. Op die manier werd dit project een goed voorbeeld van afstemming van bouwhistorisch onderzoek en middeleeuwse en Romeinse archeologie. Ook in Amersfoort heeft een dergelijke aanpak geresulteerd in een boek ('Middeleeuwse huizen in Amersfoort') waarmee een belangrijk deel van het in deze gemeente verrichte onderzoek onder de aandacht van een breed publiek werd gebracht.

Twee voorbeelden van voorlichting over gemeentelijk bouwhistorisch onderzoek in lokale publicaties (Groningen en Zutphen).

Conclusies

Het begrip *archaeology*, zoals in het Verdrag van Malta bedoeld is, is in de Nederlandse vertaling te beperkt ingevuld, waardoor de bouwhistorie buiten de totstandkoming van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg is gevallen. Daardoor kan bouwhistorisch onderzoek op lokaal niveau nog altijd voornamelijk worden geregeld via een grotere gemeentelijke regeldruk.

Er bestaan duidelijke verschillen in de manier waarop de gemeenten het bouwhistorisch onderzoek regelen. Bouwhistorisch onderzoek vindt in veel gemeenten voor het overgrote deel plaats naar aanleiding van vergunningverlening, maar de ene gemeente gaat daar verder in dan de andere. In een aantal van de bezochte gemeenten zoekt men nadrukkelijk naar de maximale ruimte die Monumentenwet, Wet op de Ruimtelijke Ordening en Gemeentewet (en in de toekomst ook de WABO) bieden voor eigen regelgeving op dit terrein. Sommige gemeenten willen zoveel mogelijk in de gemeentelijke regelgeving vastleggen en stellen in hun monumentenverordening bouwhistorisch onderzoek als voorwaarde bij het aanvragen van een monumentenvergunning. Andere gemeenten zien meer heil in overreding van de eigenaar en het verkrijgen van een zo sterk mogelijke positie in de discussie over de ontwikkeling van afzonderlijke panden en historische stadsdelen. Over het algemeen hecht men er veel belang aan het onderzoek al in een vroeg stadium van de planvorming te (laten) verrichten. Op die manier kunnen de restauratie- en verbouwingsplannen indien nodig tijdig worden bijgesteld, waardoor de extra kosten die de planaanpassing voor de eigenaar met zich meebrengen beperkt kunnen blijven.

Bij het financieren van het onderzoek wordt over het toepassen van het principe 'de verstoorder betaalt' door de bezochte gemeenten zeer uiteenlopend gedacht. De ene gemeente past het onverkort toe, de andere is hier principieel op tegen. De gemeente dient echter zelf het onderzoek te betalen als de kosten van het onderzoek niet ten laste van de eigenaar worden gebracht. Gemeentelijke bouwhistorici staan weliswaar op de loonlijst van de gemeente, maar voor het inhuren van externe expertise zijn extra middelen noodzakelijk. Als oplossing wordt soms gekozen voor financiering uit de gemeentelijke leges bij vergunningaanvragen of financiering uit middelen in het kader

van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing. Soms kan ook de eigenaar een deel van de verkregen subsidie gebruiken voor de bekostiging van het bouwhistorisch onderzoek.

Bijzondere (bouw)historische waarden blijken juist ook in de stadstructuur en 'tussen' de beschermde monumenten te vinden. Daarom is het ook noodzakelijk om bouwhistorie een plaats te geven binnen de modernisering van de monumentenzorg en het ruimtelijk beleid van een gemeente. Bij archeologie wordt nu in de ruimtelijke ordening zoveel mogelijk geprobeerd het bodemarchief intact te laten en is het archeologisch erfgoed inspiratiebron bij nieuwe ontwikkelingen. Naast de bestaande archeologische verwachtingskaart moet er ook een bouwhistorische verwachtingskaart komen, zodat ook panden die zelf geen monument zijn een plaats krijgen binnen de historische structuur van stad of dorp. Gemeenten kunnen dan hun toekomstige ruimtelijke ontwikkeling mede daarop baseren. Verschillende van de bezochte gemeenten zijn hier ook al mee bezig. Dat een inventarisatie die voor een dergelijke kaart nodig is ook in een kleinere gemeente mogelijk is bewijst het onderzoek van het Gelders Genootschap in opdracht van de gemeente Harderwijk. Uiteindelijk zou er in Nederland een bouwhistorische verwachtings- en waardenkaart moeten komen van alle beschermde gezichten, waarbij ook de inwendige waarde van de gebouwen is vermeld.

Andere publicaties naar aanleiding van de bouwhistorische inventarisaties en verkenningen van afzonderlijke panden zijn sterk afhankelijk van middelen die een gemeente hiervoor beschikbaar wil of kan stellen. Daardoor blijven de resultaten van het verrichte onderzoek soms slechts beperkt toegankelijk. In het gunstigste geval brengt de gemeente jaarlijks een of meer publicaties uit waarin de resultaten van bouwhistorisch onderzoek onder de aandacht van een breed publiek wordt gebracht. Veel gemeenten zijn daarbij afhankelijk van initiatieven en inzet van derden, meestal geschiedkundige verenigingen. Regelmatig wordt, ook over specifieke bouwhistorische onderwerpen gepubliceerd in vaktijdschriften of regionale historische tijdschriften. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed levert daar als kennisinstituut een belangrijke bijdrage aan.

Aanbevelingen

In het rijksbeleid moeten bouwhistorisch onderzoek en archeologisch onderzoek beter op elkaar worden afgestemd. Het onverkort toepassen van de bij de Wet op de Archeologische Monumentenzorg voorgeschreven richtlijnen is ten aanzien van bouwhistorisch onderzoek echter af te raden. Bouwhistorisch onderzoek kan het beste worden geregeld vanuit de praktijkervaringen in de gemeenten.

Omdat er op dit moment nog te weinig bouwhistorici zijn, moet verdere uitbreiding van het bouwhistorisch onderzoek niet geforceerd worden en moeten we niet te veel tegelijk willen. Geleidelijk aan moet voldoende capaciteit en kwaliteit worden opgebouwd, waarbij ook nauw moet worden samengewerkt met de bestaande opleidingen. Bij verdere ontwikkeling en regulering van de markt voor bouwhistorici verdient normering de voorkeur boven kwalificering. Het convent van gemeentelijke bouwhistorici en de Stichting Bouwhistorie Nederland kunnen bij de ontwikkeling van een dergelijke normering een belangrijke rol spelen.

Bij de modernisering van de monumentenzorg moet in elke gemeentelijke monumentencommissie ook bouwhistorische expertise aanwezig zijn. Indien dat niet mogelijk is zou men in voorkomende gevallen standaard externe expertise op dat terrein erbij moeten betrekken.

Voorkomen moet worden dat de eigenaar financieel te zwaar wordt belast. Dat leidt ertoe dat de eigenaar de onderzoeker onder druk zet, wat de objectiviteit in gevaar brengt. In ieder geval moet het bouwhistorisch onderzoek niet door de (restauratie)architect zelf worden gedaan, omdat deze als belanghebbende nooit objectief kan zijn. Het verdient aanbeveling om te zoeken naar verdere mogelijkheden voor financieringen, eventueel door verschillende partijen gezamenlijk. Bij een aanvraag is het van belang dat een gemeente voldoende kennis is huis heeft over hoe en waar zij actie kan en moet ondernemen. Indien een gemeente niet over de nodig expertise beschikt moet zij deze kunnen inhuren en ook weten waar deze te vinden is. Hierin blijft ook kennis en

ervaring van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van groot belang. Ook is op dit terrein bundeling van expertise via samenwerkingsverbanden aan te bevelen.

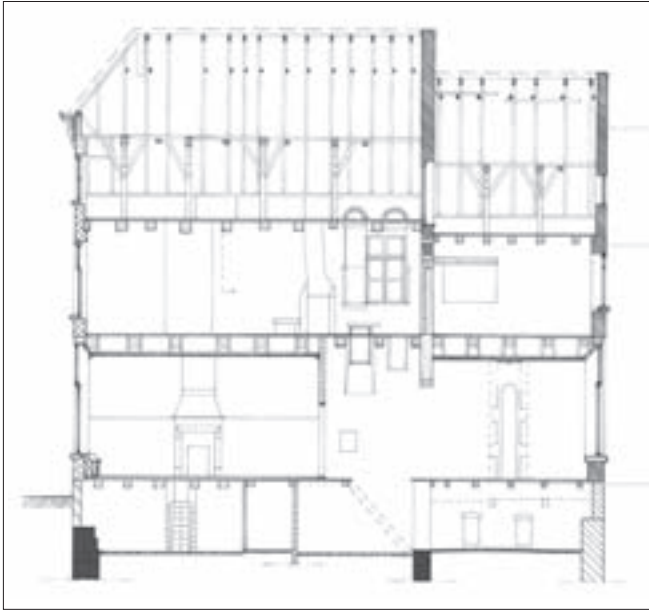
Bouwhistorie zou in ieder geval op een of andere wijze bij de modernisering van de monumentenzorg in de regelgeving moeten worden ingepast. In de Monumentenwet zou dan bouwhistorie nadrukkelijk als belangrijke element van de wetenschappelijke waarde moeten worden genoemd.

Zoals er een archeologische verwachtingskaart is, moet er ook een bouwhistorische verwachtingskaart komen, waarbij ook de inwendige waarde van de gebouwen is vermeld. Op die manier kunnen panden die zelf geen monument zijn ook een plaats krijgen binnen de historische structuur van een stad of dorp. Als zo'n bouwhistorische verwachtingskaart ook formeel is aangenomen door de gemeenteraad heeft zij de nodige juridische status

Gebruik deze verwachtingskaart om al in een vroeg stadium van de planvorming bouwhistorisch onderzoek te (laten) verrichten. Op die manier kunnen de restauratie- en verbouwingsplannen zo nodig tijdig worden bijgesteld, waardoor de extra kosten die de planaanpassing met zich meebrengen voor de eigenaar beperkt kunnen blijven.

Uiteindelijk zou het Rijk moeten streven naar de totstandkoming van een landelijke bouwhistorische verwachtingskaart op basis van het de gemeentelijke verwachtingskaarten. Voor de regie bij de samenstelling van een dergelijk landelijk overzicht lijkt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de meest aangewezen organisatie.

Gemeenten kunnen hun toekomstige ruimtelijke ontwikkeling mede op de verwachtingskaart baseren. Als zo'n bouwhistorische verwachtingskaart ook formeel is aangenomen door de gemeenteraad heeft zij de nodige juridische status. Ook moet er, naar het voorbeeld van Groningen, verder worden nagedacht over de bouwhistorische waarden buiten de beschermde stadsgedeelten.

Dwarsdoorsnede van het huis Pelsterstraat 19, Groningen.
Herkomst: Dienst RO/EZ, gemeente Groningen.

Bronnen

Joris van Haften, *Van ethiek naar strategie, Derde nota Monumenten Groningen*, gemeente Groningen, 1995

Ronald Glaudemans, *Een bouwhistorische waardenkaart voor de stadskern van Amsterdam*, gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, 2007

Nota Cultureel Erfgoed, *Ontdekkingen van de stad, Beleidsnota Monumenten Bouwhistorie en Archeologie, 2005-2015*, gemeente Leiden, Dienst Bouwen en Wonen, 2005

R. Stenvert, G. van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie: opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*, Utrecht, 2007

Ir. A.E. Haag, *Zutphen tussen toekomst en verleden, Beleidsnota Monumentenzorg*, gemeente Zutphen, 1998

Studiedag bouwhistorisch onderzoek, in: *Bulletin KNOB 1995-5*, pag. 163-178

Erfgoed in context, ErfgoedVisie Breda, 2008-2015, Bureau Cultureel Erfgoed gemeente Breda, 2007

Dordrecht maakt geschiedenis, Beleidsnota Monumentenzorg en Archeologie 2004-2010, Sector Stadsontwikkeling/afdeling Inrichting Stadsdelen, Bureau Monumentenzorg en Archeologie gemeente Dordrecht, 2004

Jan Vredenberg m.m.v. Jean Penders, *Monumentengids Harderwijk*, Gelders Genootschap, Utrecht 2005

G. van Tussenbroek (red.), *Bouwhistorie in Nederland, kennis en bescherming van gebouwen*, Utrecht, 2000

A. van Engelenhoven, *Middeleeuwse huizen in Amersfoort*, Bussum, 2005

D.J. de Vries, red., *Verborgene verleden, Bouwhistorie in Nijmegen*, Utrecht, 2004

Springlevend verleden, Beleidsnota Cultureel Erfgoed Maastricht 2007-2012

Het bouwhistorisch onderzoek van kelders in Arnhem: in *NvMZ-nieuws*, 2004, nr 4

Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek, Stichting Bouwhistorie Nederland (april 2009)

Op weg naar een professionele monumentenzorg, Inspectie 16 gemeenten met 150-200 rijksmonumenten, Erfgoedinspectie, september 2008

J. van Doesburg, J. Schotten en J. Stöver, *Notitie bouwhistorie en archeologie*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2008

Conceptnota Cultuurhistorie Alkmaar, *Beleidsvisie 2009-2019, Samenhang, geen gatenkaas*

Geïnterviewde personen

Ir. E.M. Kylstra, hoofd sectie cultuurhistorie gemeente Utrecht
Drs. M. J. Burger, beleidsmedewerker monumenten en archeologie
gemeente Leiden
Ir. E. Orsel, Bouwhistorie/monumentenzorg, Dienst Bouwen en
Wonen, Bureau Monumenten en Archeologie, gemeente Leiden
Ir. C.J. van Haaften, coördinator afdeling monumenten, gemeen-
te Groningen
Ing. T.M. Tel, bouwhistoricus gemeente Groningen
Ing. M. Verkerk, bouwhistoricus gemeente Groningen
Drs. J.S. Krijnen, bouwhistoricus gemeente Zutphen
Drs. J.H.M. Penders, Gelders Genootschap
Prof. dr. A. H. van Drunen, gemeente 's-Hertogenbosch

Ir. W.F. Weve, bouwhistoricus gemeente Delft
A. van Engelenhoven, Erfgoedinspectie
Dr. G. van Tussenbroek, Bureau Monumenten en Archeologie,
gemeente Amsterdam
R. Glaudemans, Bureau Monumenten en Archeologie, gemeente
Amsterdam
Drs. S. Minis, Bureau stadsontwikkeling van de gemeente Maas-
tricht
Mw. drs. H. Peterse, gemeente Nijmegen
Mw. drs. M. Haaksman, gemeente Nijmegen
A. van de Vrie, gemeente Middelburg
Prof. dr. ing. D.J. de Vries, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Gebruikte vragenlijst bij de interviews

Hoe zijn bouwhistorie en archeologie geregeld in het ruimtelijk beleid van de gemeente? Heeft men de bepalingen op dit punt in de model-monumentenverordening van de VNG overgenomen?

Hoe wordt bouwhistorisch onderzoek in de praktijk uitgevoerd. Wie voeren het namens de gemeente uit en wat is hun achtergrond?

Welke werkzaamheden worden door de gemeente zelf gedaan en wat wordt aan derden uitbesteed?

Schrijft uw gemeente die onderzoek verplichtend voor in bepaalde gevallen en zo ja, in welke gevallen en op basis waarvan (juridische grondslag)?

Op welke wijze wordt het bouwhistorisch onderzoek gefinancierd?

Zijn er consequenties van bouwhistorie (eventueel vergelijkbaar met die van archeologie) voor het gemeentelijk vergunningstelsel, en zo ja welke?

Wat wordt er gedaan met betrekking tot publicatie van de onderzoeksresultaten?

Verlagen van alle interviews

Utrecht

In Utrecht is het bouwhistorisch onderzoek niet zozeer voortgekomen uit het gemeentebestuur, maar uit de samenleving zelf. Toen men bij de sloop van een deel van het centrum voor Hoog Catharijne begin jaren zeventig zag hoeveel waardevols, waarvan men eerst niet beseftte dat het bestond, verloren ging, kwam men in actie. Dat leidde er uiteindelijk toe dat bouwhistorisch onderzoek een integraal deel van het gemeentelijke monumentenbeleid werd. Sindsdien worden voorgenomen verbouwingen en restauraties in principe begeleid door deskundige bouwhistorici, wat al dertig jaar lang goede resultaten heeft opgeleverd. Sinds het midden van de jaren zeventig zijn ongeveer duizend bouwhistorische onderzoeken en opnames uitgevoerd. In het Monumentenbeleidsplan 2004 van de gemeente Utrecht heeft bouwhistorisch onderzoek ook nadrukkelijk een plaats gekregen.

In de praktijk is sturen altijd mogelijk, mits de gemeente hiervoor zelf de nodige middelen beschikbaar stelt. Bouwhistorie is geen expliciete verplichting in het gemeentelijk vergunningstelsel, maar is waar nodig wel richtinggevend voor het bouwplan. Op grond van het verwachtingspatroon bij deskundigen in de gemeente wordt het in het bouwplanoverleg meegenomen. De gemeente Utrecht streeft naar een onderzoeksagenda, waarin archeologie, bouwhistorie en historische geografie zijn geïntegreerd. Er is in Utrecht dan ook geen scherpe scheiding tussen archeologisch en bouwhistorisch onderzoek.

De monumentenvergunning biedt ruimschoots mogelijkheden om onderzoek te laten doen. Bij wijzigingen aan rijks- en gemeentelijke monumenten is de uitvoering van bouwhistorisch onderzoek (als bouwhistorische verkenning of opname) altijd voorgeschreven. De gemeente heeft daarbij bewust niet al te veel in detail willen regelen, maar er wordt zoveel mogelijk per geval naar bevind van zaken gehandeld. Daarbij probeert de gemeente veelal vroegtijdig met de betreffende eigenaar of planontwikkelaar overeenstemming te bereiken. Dat blijkt in de praktijk erg goed te werken en is het meestal mogelijk tijdig actie te ondernemen. Door tijdig ingrijpen kunnen de kosten van het onderzoek ook meestal worden beperkt. Bouwhistorisch onderzoek wordt in principe gefinancierd uit de leges die moeten worden betaald voor een vergunning.

Er zijn veel verschillende manieren om het publiek kennis te laten maken met resultaten van bouwhistorisch onderzoek. Op deze manier wordt bouwhistorie zichtbaar gemaakt in de parkeerkelder aan de Mariaplaats in Utrecht.
Foto: Albert Reinstra

Bij het verlenen van vergunningen bij monumenten wordt artikel 11 van de Monumentenwet strikt toegepast. Bij een gemeentelijk monument bieden zowel de Monumentenwet als de Gemeentewet mogelijkheden voor het stellen van eisen. Bij gemeentelijke monumenten stelt de gemeente zelf financiële middelen beschikbaar voor bouwhistorisch onderzoek. Indien echter een gebouw geen rijks- of gemeentelijk monument is, kan alleen iets gebeuren als de projectontwikkelaar waardevolle elementen uit het object wil verwijderen.

In principe neemt de gemeente bij bouwhistorisch onderzoek zelf het voortouw. Zij heeft hiervoor twee bouwhistorici in dienst die ook nu nog steeds een pioniersrol vervullen. De gemeente streeft naar een zo groot mogelijke kennisoverdracht. Bij projecten wordt standaard expertise van buiten ingehuurd, die gezamenlijk met de gemeentelijke bouwhistorici het onderzoek verricht. Op deze manier wil men de beschikbare kennis zo breed mogelijk naar buiten verspreiden.

Bouwhistorici zijn qua opleiding en ervaring afkomstig uit verschillende disciplines. De gemeente Utrecht heeft in de afgelopen decennia kunnen constateren dat over het algemeen praktijkervaring belangrijker is dan een specifieke diploma. Men heeft dan ook geen behoefte aan KNA-achtige normen. Het belangrijkste is dat de onderzoeker over specifieke bouwkundige kennis beschikt. Hoewel het streven is de onderzochte resultaten ook zoveel mogelijk te publiceren lukt dat niet altijd wegens gebrek aan middelen. Vandaar dat de gemeente ook via sponsoring probeert geld te krijgen voor bouwhistorische publicaties. In de beginperiode werd vooral veel gepubliceerd in de Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht. Latere publicaties verschijnen vooral in de Historische Reeks Utrecht en in materiaalcatalogi (bijv. onderwerpen als middeleeuwse metaalvondsten en onderzoek naar haardsteden). In het Monumentenbeleidsplan 2004 wordt daarom geadviseerd om net als bij archeologisch onderzoek minimaal een basisrapportage af te ronden en op basis van een onderzoeksagenda te selecteren wat in aanmerking moet komen voor verdere uitwerking. In dit verband kunnen bepaalde thema's (bijvoorbeeld de werkelders) verder worden uitgediept. Voor deze onderzoeksagenda is ook de inventarisatie van historische waarden van beeldbepalende panden van belang.

Zutphen

Bouwhistorisch onderzoek neemt al enige tijd een vaste plaats in bij het monumentenbeleid van de gemeente Zutphen. In de beleidsnota 'Zutphen tussen toekomst en verleden' uit 1998 werden voor het eerst concrete doelstellingen geformuleerd op dit terrein. Tot dan was bouwhistorisch onderzoek vooral het werk van vrijwilligers. Nu werd voor het eerst voorgenomen om systematisch onderzoek op te nemen in de vergunning in die gevallen waar archeologische en/of bouwhistorische zaken mogelijk in het geding zouden zijn. Verder was het streven een overzichtskaart te laten maken van de gebieden en panden, waar voorafgaand aan werkzaamheden archeologisch en bouwhistorisch onderzoek gedaan zou moeten worden. Deze kaart zou uitgangspunt van beleid moeten worden. Verder wilde men, wanneer archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek in een vergunning zou zijn opgenomen, dit onderzoek subsidiabel stellen als het om een restauratie gaat. In andere gevallen zou worden nagegaan of het mogelijk was om een gemeentelijke subsidie te verstrekken. Verder gold als algemene doelstelling om de samenhang tussen archeologie, bouwhistorie en monumentenzorg te vergroten, met als doel zowel de kennis over de historische samenleving in de stad te verdiepen als om de juiste uitgangspunten te bieden voor de monumentenzorg. Sindsdien is veel hiervan in praktijk gebracht. De gemeente streeft ernaar vroegtijdig zaken in kaart te brengen voordat er sprake is van een acute dreiging. Op die manier hoopt men voldoende tijd te hebben om het gewenste onderzoek te verrichten, voordat vernietiging onafwendbaar is. De werkzaamheden worden verricht door de gemeentelijke bouwhistoricus in nauwe samenwerking

Bouwhistorische documentatie tijdens sloop. Achterhuis van Laarstraat 59 te Zutphen met vakwerk dendrochronologisch gedateerd ca. 1499. De gebintrestanten op de achtergrond zijn gedateerd ca. 1640-45.
Foto: Jeroen Krijnen, gemeente Zutphen.

met drie vrijwilligers waarvan twee mensen deel uitmaken van de Werkgroep Bouwhistorie Zutphen².

Ook de stadsarcheoloog en de stadsarchivaris bieden waar mogelijk ondersteuning. Als het gaat om grotere ingrepen in panden (boven de 250.000 euro) wordt ook externe expertise ingehuurd. Waar mogelijk wordt het principe de verstoorder betaalt gehanteerd.

De gemeente Zutphen verbindt intussen bouwhistorisch onderzoek samen met archeologisch onderzoek als voorwaarde bij het aanvragen van een monumentenvergunning. In verband hiermee wordt standaard de volgende passage in de monumentenvergunning opgenomen:

U moet gelegenheid geven tot archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek en documentatie, indien de cultuurhistorische waarde van het pand daar aanleiding toe geeft. Dit kan zowel voor als tijdens de werkzaamheden geconstateerd worden door de gemeentelijk archeoloog respectievelijk gemeentelijk bouwhistoricus.

Bij werkzaamheden in of aan het pand, bestaat de mogelijkheid dat u onbekende historische onderdelen van het pand aantreft. In het geval van waarnemingen van onbekende historische onderdelen in het bovengrondse werk dient u contact op te nemen met de gemeentelijk bouwhistoricus.

Bouwhistorisch onderzoek dient in ieder geval plaats te vinden bij het maken van doorbraken in bestaande bouwmuren en vloeren. [De gemeente Zutphen is hiervoor bevoegd gezag en het onderzoek kan op verzoek door de gemeentelijke bouwhistoricus worden uitgevoerd. Bij uitbesteding van de werkzaamheden zal het onderzoek moeten plaatsvinden op basis van een programma van eisen dat door de

gemeente wordt opgesteld. De kosten van het onderzoek en de rapportage zijn voor rekening van het project.]

Zutphen heeft het beleid van de gemeente Utrecht als voorbeeld genomen, zij het dat Zutphen meer zaken formeel in de gemeentelijke regelgeving heeft vastgelegd. Ook stelt de gemeente voor bouwhistorisch onderzoek ook een programma van eisen op. Bij een concreet voorbeeld waarbij de gemeente bereid is medewerking te verlenen aan uitvoering van een sloopplan onder voorwaarde van een op rekening van de ontwikkelaar uit te voeren bouwhistorisch onderzoek en begeleiding van de sloop, bestaat het programma van eisen uit de volgende onderdelen:

Het onderzoek zal door een ter zake deskundig onderzoeksbureau moeten worden uitgevoerd en uit de volgende onderdelen dienen te bestaan:

- opmeten plattegronden, lengte en dwarsdoorsnede
- verkennend stroken ontleisteren binnenzijde bouwmuren, naar bevind van zaken aanvullend ontleisteren
- relatie pand/evt. kelder onderzoeken
- inventarisatie en duiding van bouwsporen
- kapconstructie opmeten en documenteren evt. met dendrochronologisch onderzoek.

Toen het bestemmingsplan voor het beschermd stadsgezicht moest worden aangepast, was intussen geconstateerd van veel oude stadspcelen nog historische zijmuren aanwezig waren. De meeste muren dateren uit de periode 1300-1500. De gemeente streeft er dan ook naar om doorbraken in perceelscheidende muren zo veel mogelijk te beperken. Bij het toepassen van de bouwverordening wordt daartoe een aantal uitgangspunten gehanteerd. In algemene zin is volgens de Woningwet voor bouwkundige werken een bouwvergunning nodig, en artikel 43 daarvan wijst nog eens nadrukkelijk op het beschermd stadsgezicht en op de Monumentenwet 1988. Dat betekent dat binnen het beschermde stadsgezicht en ook bij monumenten en beeldbepalende panden daarbuiten niets veranderd mag worden zonder vergunning. Daarmee zijn ook de historische bouwmuren op verschillende wijzen beschermd.

Ook is geregeld dat bedrijven die willen uitbreiden dat slechts op begane grondniveau mogen doen met een maximum van 3 panden en met een maximum gevelbreedte van 12 meter. Omdat het gemiddelde binnenstadspand een historische breedte kent van 4,5 tot 5 meter, betekent dit in de praktijk dat slechts twee panden en dan alleen op de begane grond mogen worden samengevoegd. Daarnaast is een expliciet artikel opgenomen t.a.v. (overbouwde) stegen en sloppen in dit deel van de binnenstad, waarin is gesteld dat het dichtbouwen van deze stegen niet is toegestaan.

Voor financiering van bouwhistorisch onderzoek door de gemeente is een beperkt bouwhistorisch werkbudget beschikbaar. Dit wordt over het algemeen ingezet bij onderzoeken die als absoluut noodzakelijk worden beschouwd en/of die anders voor opdrachtgever niet haalbaar zijn.

Achterevels bieden vaak zicht op bouwsporen die aan de voorzijde van een pand vrijwel altijd aan het zicht zijn onttrokken. Achterzijde Groenmarkt te Zutphen. Foto: Jeroen Krijnen, gemeente Zutphen.

Publicatie van de onderzoeksresultaten vindt plaats in overleg met het stadsarchief en de historische vereniging. Er is een beperkt publicatiefonds beschikbaar, dat wordt beheerd door de historische vereniging. Ook is er een budget voor de nieuwsbrief 'Zutphen Monumentaal'.

In het ruimtelijk beleid van de gemeente is bouwhistorisch onderzoek niet specifiek geregeld, maar er vindt informeel wel veel uitwisseling van kennis plaats. Met name bij bouwplannen in de binnenstad wordt door de betrokken afdelingen nauw samengewerkt. Alle ingebrachte plannen worden op een lijst gezet zodat belanghebbenden en anderen kunnen reageren.

Leiden

Het beleid is vastgelegd in de Nota Cultureel Erfgoed Leiden, door de Raad vastgesteld in december 2005. De gemeente is zich goed bewust van het belang van bouwhistorisch onderzoek. Bouwhistorisch onderzoek is onderdeel van het gemeentebestuur sinds 2000. De gemeente wil bouwhistorie onderdeel van het totale ruimtelijke beleid in binnenstad maken, wat veel ruimer is dan alleen bij vergunningverlening. Op die manier wil men bij het ontwikkelen van planprocessen ook in brede kring begrip kweken voor de bouwhistorie in dit gebied.

De eerste prioriteit vormt een bouwhistorische inventarisatie en verkenning in de opnieuw te ontwikkelen gebieden in het beschermd stadsgezicht (bijvoorbeeld Aalmarkt en Lammermarkt). Door dit in de eerste fase van het planproces te doen, kunnen de gevonden monumentale waarden worden ingezet als kwaliteitsimpuls en inspiratiebron voor de planontwikkeling en uitvoering.

Het onderzoek kan ook worden gebruikt om de cultuurhistorische ambities in de uitvoeringsbesluiten te benoemen.

Evenals bij de archeologie wordt bouwhistorisch onderzoek meegenomen met het vergunningenbeleid. Op basis van de Monumentenwet en de gemeentelijke monumentenverordening vraagt de gemeente van de eigenaar alle relevante informatie die nodig is voor de beoordeling van de vergunningaanvraag. Het bouwhistorisch onderzoek is dus in principe de verantwoordelijkheid van de eigenaar. De gemeente zorgt daarbij voor begeleiding. Aangezien nut en noodzaak van bouwhistorisch onderzoek de afgelopen jaren steeds duidelijker zijn geworden, zal dit in het kader van de vergunningaanvraag vaker van de eigenaar worden gevraagd. De benodigde diepgang van het onderzoek stemt de gemeente af op de door de eigenaar ingediende plannen. In de toelichting op de gemeentelijke monumentenverordening neemt de gemeente dit nog explicieter op. Op die manier kan worden voorkomen dat er achteraf aanzienlijk meer tijd en kosten mee verbonden zijn en er bouwsporen en kennis onnodig verloren gaat.

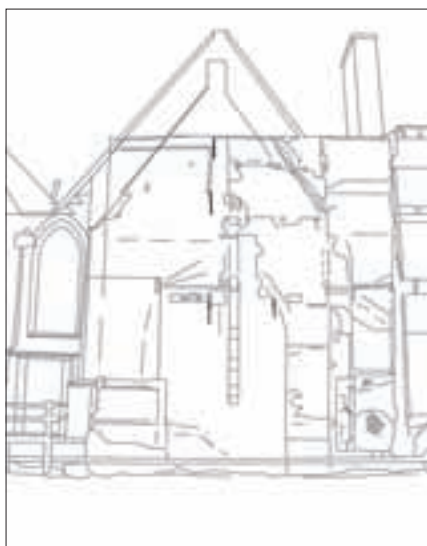
In het Beschermd Stadsgezicht is het verboden een bouwwerk geheel of gedeeltelijk af te breken zonder (of in afwijking van) een sloopvergunning (Monumentenwet). Juist bij eventuele sloop doet de unieke situatie zich voor dat verschillende bouwlagen mogelijk voor het eerst in zicht komen. Deze waardevolle bouwhistorische gegevens gaat de gemeente documenteren, zodat de kennis behouden blijft. Indien wenselijk in relatie tot het betreffende bouwwerk neemt de gemeente in de sloopvergunning de verplichting op voor de eigenaar om tijdens het ontmantelingsproces bouwhistorisch onderzoek te verrichten. Bij de aanvraag van een sloopvergunning vraagt de gemeente van de eigenaar de relevante cultuurhistorische gegevens. Dat kan een verplichte (op de aanvraag afgestemde) bouwhistorische opname of ontleding inhouden.

De onderzoeksagenda voor bouwhistorie van de gemeente wordt bepaald door de aanwezige kennis bij de gemeente of gebrek aan kennis op onderdelen. Bij het onderzoek wordt nauw samengewerkt met de universiteit Leiden. Studenten kunnen in dit verband stage lopen bij de gemeente. Een prioriteit in de nabije toekomst is een compleet en diepgaand bouwhistorisch onderzoek naar de middeleeuwse stadskern van Leiden en de bebouwing op de beide Rijndijken. Op de onderzoeksagenda staat verder ook het onderzoek naar de middeleeuwse stadsmuur en de stadspoorten. De gemeente speelt in op mogelijkheden die zich voordoen om over dit onderwerp de kennis verder te ontwikkelen.

Omdat de resultaten van bouwhistorisch onderzoek ook van invloed kunnen zijn op een eventuele actualisatie van het monumentenbestand, zorgt de gemeente voor een zorgvuldige documentatie en ontsluiting van de resultaten van bouwhistorisch onderzoek, dat in opdracht van de gemeente is uitgevoerd. De gemeente wil uiteindelijk een bouwhistorische verwachtingskaart samenstellen, eerst voor het middeleeuwse stadsdeel (cf. Amsterdam), daarna voor de zeventiende-eeuwse uitbreiding. Bij de gemeente is er een beperkt budget voor publicaties.

Zes jaar geleden werd alle bouwhistorisch onderzoek nog extern uitbesteed. Nu wil men zoveel mogelijk zelf doen. Daarom heeft men binnen het gemeentelijke apparaat voldoende kennis opgebouwd om hier planvorming op te baseren. Ook is de gemeente van mening dat zij door het onderzoek zelf te doen meer sturingsmogelijkheden heeft. Evenals in Utrecht wordt er wekelijks een planning gemaakt welk bouwhistorisch onderzoek door de gemeente zelf moet worden verricht.

Omdat monumentenzorg in de gemeentelijke organisatie dicht tegen bouw- en woningtoezicht aan is geplaatst, is men er ook snel bij betrokken als het gaat om panden binnen het beschermd

*De achterzijde van de Waalse kerk, Breestraat 62 te Leiden. In de gevel is de tuitgevel van de verdwenen koorpartij zichtbaar, met daarin de open triomfboog tussen koor en schip. De tekeningen verduidelijken de verschillende bouwsporen.
Herkomst: Unit Monumenten en Archeologie, gemeente Leiden.*

stadsgezicht die geen rijks- of gemeentelijke monumentale status hebben. Via een aanlegvergunning kan onderzoek dan ook bij niet monumenten verplicht gesteld worden.

Algemene opmerkingen

Archaeology, zoals in het Verdrag van Malta bedoeld is, is in de Nederlandse vertaling te beperkt ingevuld. Daardoor is bouwhistorie bij de wetgeving buiten de boot is gevallen, waardoor een grotere gemeentelijke regeldruk nodig is. In Leiden zou men graag een wat meer overkoepelend wettensysteem zien. Dat zou de bestemmingsplannen voor beschermde stadsgezichten ook minder gecompliceerd maken en ook aan de ruimtelijke ordening meer instrumenten bieden.

Over scheidingswanden tussen niet-monumenten kunnen zaken worden geregeld in een bestemmingsplan, maar dat is niet mogelijk bij de kappen, terwijl deze vaak veel zeggen over de bouwgeschiedenis van een pand.

Een pand kan pas echt worden beoordeeld als ook de binnenkant is bekeken. Dat dit in de jaren zestig bij de opstelling van de monumentenlijst niet is gelukt, is de monumentenzorg al vaak opgebroken.

Als bouwhistorie niet is verankerd in het gemeentelijk beleid, is er nog teveel afhankelijk van de goede wil van het zittende gemeentebestuur en de verantwoordelijke ambtenaar. Bij vertrek van een gemotiveerde ambtenaar (al dan niet bouwhistoricus) kan wat is opgebouwd snel verloren gaan.

Wetgeving kan kleinere gemeenten met weinig expertise ook houvast bieden. Nu behouden gemeenten met beschermde stads- en dorpsgezichten, waar onvoldoende expertise aanwezig wel de structuur van het beschermde gebied, maar niet de massa. In dergelijke gevallen is bundeling van expertise via samenwerkingsverbanden wellicht een oplossing.

Als de besluitvorming is gebaseerd op waardstelling, heeft de rechter in beroepszaken hieraan ook houvast als hij een oordeel moet vellen.

Bij verdere ontwikkeling en regulering van de markt voor bouwhistorici verdient normering de voorkeur boven kwalificering. Het convent van gemeentelijke bouwhistorici kan bij de ontwikkeling van een dergelijke normering een belangrijke rol spelen.

Groningen

De eerste aanzet voor het structureel uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek door de gemeente was de Derde nota Monumenten Groningen 'Van ethiek naar strategie' uit 1995. Voor die tijd vond

bouwhistorisch onderzoek incidenteel plaats, meestal in combinatie met archeologisch onderzoek of als onderdeel van restauraties. Tot 1999 werd het meeste documentatiewerk gedaan in samenwerking met een vrijwilligersorganisatie, de Stichting Monument en Materieel. Naar aanleiding van deze nota werd bouwhistorisch onderzoek voor het eerst nadrukkelijk ingebed in het gemeentelijke monumentenbeleid. Daarbij werd bouwhistorisch onderzoek en documentatie een onderdeel van het vergunningstraject. In principe wordt het onderzoek door de gemeente verricht. Alleen in bijzondere gevallen (bij volstrekt onwenselijk geachte verbouwingen) wordt het principe 'de veroorzaker betaalt' gehanteerd. Bij een vergunningaanvraag voor een rijks- of gemeentelijk monument wordt intussen altijd bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Men vreest wel dat het met de inwerkingtreding van de WABO lastiger gaat worden om voorwaarden op het gebied van bouwhistorie te stellen.

Vanaf 2000 heeft de gemeente een fulltime bouwhistoricus in dienst. Sinds 2003 is er op tijdelijke en parttimebasis een tweede bij gekomen. De gemeente vindt dat zij verantwoordelijk is voor bouwhistorisch onderzoek, en biedt daarom ook waar nodig ondersteuning bij verbouwingen. Sinds 2002 onderzoekt de gemeente Groningen als project systematisch alle gebouwen met uiterlijke kenmerken van vóór 1850 op hun bouwhistorie. Met name binnen het beschermde stadsgezicht, maar ook daarbuiten. Het onderzoek wordt gedaan door de bouwhistoricus van de gemeente samen met externe deskundigen (J v.d. Hoeve en F. v.d. Waard). De kosten daarvan worden gefinancierd uit de ISV-middelen. Een volledige bouwhistorische inventarisatie heeft al plaatsgevonden aan de hand van het uiterlijk van de panden. Op basis hiervan komen ongeveer 1150 panden binnen het beschermd stadsgezicht voor verder onderzoek in aanmerking. Momenteel worden in overleg met de eigenaars al deze panden bezocht voor een bouwhistorische verkenning (duur gemiddeld anderhalf uur). Op grond daarvan wordt een rapport opgesteld met foto's en schetsen. De eigenaar en/of huurder krijgt ook altijd een exemplaar van het rapport. Jaarlijks worden ongeveer honderd panden bezocht. Intussen is nu ongeveer de helft van de bouwhistorische verkenningen afgerond. Er is bewust begonnen met de onbeschermde panden in de belangrijkste straten. Vervolgens worden de minder belangrijke straten gedaan. De meest waardevolle casco's kunnen daardoor zo snel mogelijk als gemeentelijk monument worden aangewezen. De rijksmonumenten zullen als laatste aan de beurt komen. Van de circa negenhonderd bouwhistorisch waardevolle casco's in de binnenstad zijn er nu ruim honderdvijftig beschermd als gemeentelijk monument.

Nog steeds is het monumentenbeleid geheel gebaseerd op de beleidsnota uit 1995. Naar aanleiding van latere beleidsnota's is daarin geen grote verandering gebracht. Wel wordt ieder jaar een jaarplan gemaakt, waarin beleidsmatige bijstellingen en prioriteiten worden aangegeven met een financiële onderbouwing. Aan een nieuwe algemene beleidsnota op dit terrein is op dit moment

*Twee voorbeelden van bouwsporen in de Oude Boteringestraat in Groningen.
Herkomst: Dienst RO/EZ, gemeente Groningen.*

geen behoefte, omdat uitvoering van de plannen en de uitbreiding van de (voor)bescherming op dit moment prioriteit heeft.

Er bestaat bij de gemeente Groningen, na discussies over niet tegen te houden sloop in het beschermd stadsgezicht in 2005, over het algemeen grote bereidheid om panden als gemeentelijk monument aan te wijzen.

Bij de uitvoering van het monumentenbeleid wordt ook gebruikt gemaakt van stagiaires van de Universiteit (architectuurhistorici) en de plaatselijke hbo-opleiding bouwkunde.

Speciale aandacht geeft Groningen ook aan de boerderijen in het landelijk gebied, die vaak, ook als ze niet beschermd zijn, waardevolle historische elementen bevatten, die vaak eeuwen teruggaan. Daarom is ook op dat gebied een bouwhistorische inventarisatie verricht en worden sinds 2004 ook zoveel mogelijk boerderijen die dreigen te verdwijnen bouwhistorisch onderzocht. Hiervoor heeft de gemeente een parttime medewerker aangetrokken. Intussen zijn ruim dertig boerderijen voorbeschermd als gemeentelijk monument. Men vraagt ook bij de provincie aandacht voor dit probleem en hoopt op een prominente plaats hiervoor in het provinciaal plan voor het buitengebied.

Duidelijk is dat vooral de menskracht een belangrijk knelpunt is. Er is nog te veel afhankelijk van specifieke medewerkers. De gemeente Groningen heeft geen behoefte aan nieuwe wetgeving. Actualisering van de bestaande instrumenten, met name het beschermd stadsgezicht, moet voldoende zijn.

De belangrijkste resultaten van het onderzoek worden jaarlijks gepubliceerd in 'Hervonden Stad', het Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen.

Amsterdam

In Amsterdam is men in 2001 begonnen met het zelf verrichten van bouwhistorisch onderzoek. Hoewel veel vanaf de grond moest worden opgebouwd, is in de afgelopen jaren een behoorlijk maatschappelijk dagvlak ontstaan. Nu wordt bouwhistorisch onderzoek in veel gevallen als vanzelfsprekend beschouwd. In Amsterdam is de bestuurlijke context aanzienlijk complexer dan in andere gemeenten omdat men te maken heeft met verschillende deelraden die elk hun eigen verordeningen hanteren. Het gemeentelijke

Bureau Monumenten & Archeologie concentreert zich met bouwhistorisch onderzoek vooral op het Stadsdeel Centrum, ook al hebben andere deelraden ook monumentale panden en beschermde stads- en dorpsgezichten (vooral Amsterdam-Noord) binnen hun grondgebied. Wijziging van het vergunningsstelsel naar aanleiding van Malta en de WABO biedt wellicht aanknopingspunten voor de gemeente om meer zaken centraal aan te sturen.

Amsterdam richt zich niet op het ontwikkelen van specifieke regelgeving, maar op het verkrijgen van een zo sterk mogelijke positie in de discussie over de ontwikkeling van afzonderlijke panden en stadsdelen. In verband hiermee zijn er nu intussen drie bouwhistorici werkzaam in Amsterdam (2,44 fte). Zij werken nauw samen met architectuurhistorici. Er wordt niet samengewerkt met vrijwilligers. Door de omvang van de organisatie kunnen de taken, die in kleinere gemeentes vaak noodgedwongen door vrijwilligers worden waargenomen, hier door vast aangestelde medewerkers worden uitgevoerd. De drie bouwhistorici die in dienst zijn van de gemeente worden uiteraard uit het personeelsbudget betaald. Ook is er regelmatig sprake van projectfinanciering. Als het onderzoek door externen wordt verricht, betaalt de opdrachtgever. Daarbij is de gemeente monitor.

Het bouwhistorisch onderzoek speelt een nadrukkelijke rol bij de bepaling van het gemeentelijk monumentenbeleid. De rol van het bouwhistorisch onderzoek ten behoeve van de vergunningverlening is in de gemeentelijke regelgeving beschreven in toelichting bij het artikel over de voorschriften, verbonden aan een monumentenvergunning. Het college kan t.b.v. aanwijzing of vergunningverlening voor een gemeentelijk monument bepalen dat bouwhistorisch onderzoek wordt verricht zonder dat dit in een verordening is geregeld.

In de modelmonumentenverordening voor de stadsdelen wordt bepaald dat het dagelijks bestuur van een stadsdeel ten behoeve van de aanwijzing van een gemeentelijk monument bepaalt of er bouwhistorisch onderzoek wordt verricht. Het laten verrichten van bouwhistorisch onderzoek behoort tot de beleidsvrijheid van de gemeente. Er zijn twee momenten wanneer een gemeente bouwhistorisch onderzoek kan vragen. Ten eerste bij een (aanvraag tot) aanwijzing als gemeentelijk monument. Ten tweede bij aanvragen voor vergunning tot wijziging van een gemeentelijk monument op grond van de Awb, artikel 4:5.

Bouwhistorisch onderzoek van afzonderlijke panden vindt voor het overgrote deel (circa negentig procent) plaats naar aanleiding van vergunningverlening. Onderzoek en vergunningverlening worden centraal geregeld, maar de verdere uitvoering, begeleiding en controle van de restauratie gebeurt vervolgens onder toezicht van de afzonderlijke stadsdelen. Daarom is het tijdens het bouwproces moeilijk grip te krijgen op hoe wordt omgegaan met de monumentale waarden. De gemeente kent nauwelijks mogelijkheden tot afdwingen. Daarom is het bereiken van consensus heel belangrijk. De vastlegging van de bouwhistorische verkenningen, opnamen en ontledingen verschilt nogal. De verkenningen worden omgenomen in de dagelijkse verslaglegging en belanden (foto's en

Dit authentieke plafond kwam te voorschijn bij de sloop van het interieur aan de Amsterdamse Warmoesstraat.

Foto: Albert Reinstra.

beschrijving) voor het grootste deel in de databank AMIS (Amsterdam Monumenten Informatie Systeem). Een afschrift wordt door de monumentenadviseurs meegestuurd aan de Monumentencommissie en daarbij blijft het meestal. In de toekomst worden deze gegevens wellicht voor een deel via internet toegankelijk.

Met opnamen en ontledingen ligt het anders. Het vastleggen van deze gegevens gebeurt in de eerste plaats intern, maar vrijwel altijd met de bedoeling hier een publicatie van te maken. Gezien de problematiek binnen de archeologie met betrekking tot het uitwerken van onderzoeksgegevens, hecht men grote waarde aan publiceren. Hiervoor zijn er verschillende kanalen:

- het jaarboek Amsterdam Monumenten en Archeologie, waarvan momenteel het zevende deel wordt voorbereid;
- daarnaast is de gemeente begonnen met een Publicatiereeks Amsterdamse Monumenten, waarvan de bouwhistorische waardenkaart als deel 1 is verschenen. Evenals het jaarboek worden deze publicaties door BMA gefinancierd;
- artikelen in tijdschriften (maandblad en jaarboek Amstelodamum, Bulletin KNOB), congresbundels en gelegenhedenuitgaven. Dit brengt, afgezien van de tijdsinvestering, geen extra kosten met zich mee;
- via de website (www.bma.amsterdam.nl).

Het belangrijkste project van de afgelopen jaren is uiteraard geweest de samenstelling van de bouwhistorische waardenkaart voor het middeleeuwse stadsdeel. In 2005 is daartoe besloten om meer grip te krijgen op de onbekende waarden achter de gevel en te voorkomen dat bij de behandeling van bouwvoorvragen grote, en vaak ongelegen, verrassingen te voorschijn komen. In het begin was er veel onbegrip over de bedoeling van het plan, maar nu is iedereen wel enthousiast. Grote waarde hecht de gemeente dan

ook aan de toegankelijkheid van het rapport voor het grote publiek. Allereerst heeft bureau BAAC onderzoek gedaan naar welke informatie al beschikbaar was. Door een erosiekaartje, waarop te zien is wat er al is verdwenen, wordt iedereen zich bewust van de kwetsbaarheid van het bouwhistorische erfgoed.

Men wil ook verwachtingskaarten van de zeventiende-eeuwse stadsdelen samenstellen, maar gezien de omvang van het gebied en de vele panden die zich daar bevinden zal dit nog veel tijd en inspanning vergen.

Algemene opmerkingen

Momenteel vindt overleg plaats tussen SBN, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en RGD over hoe binnen de bestaande bouwhistorische praktijk de kwaliteit kan worden gewaarborgd.

De gemeente Amsterdam heeft wel behoefte aan meer landelijke regelgeving op het terrein van bouwhistorisch onderzoek. Wat dat betreft wordt betreurd dat het niet is meegenomen met de WAMZ. Een belangrijk punt van aandacht is dat er te weinig bouwhistorici zijn. Daarom moet verdere uitbreiding van het bouwhistorisch onderzoek niet geforceerd worden en moet men niet te veel tegelijk willen. Geleidelijk aan moet voldoende capaciteit worden opgebouwd. Daarbij moet ook nauw worden samengewerkt met de bestaande opleidingen.

Gelders Genootschap

Het Gelders genootschap heeft als een van haar taken het ondersteunen van gemeenten bij bouwhistorisch onderzoek, als deze zelf de nodige expertise niet in huis hebben. In de gemeente Harderwijk heeft dit tot opmerkelijke resultaten geleid. De gemeenteraad van Harderwijk besloot halverwege de jaren negentig om gemeentelijke monumenten aan te wijzen. Voor de inventarisatie werd de assistentie van het Gelders Genootschap ingeroepen. Daarbij was het toegestaan om 'evident' vergeten panden in het onderzoek te betrekken. Tijdens dit onderzoek werden de bouwhistorische waarden van diverse oude, nog niet beschermde, panden ontdekt en beschreven. Dankzij een aanvullende opdracht groeide het onderzoek van de binnenstad uit tot een bescheiden bouwhistorische inventarisatie. Daarbij werd ook gebruik gemaakt van informatie van de gemeentelijke monumentencommissie, van de historische vereniging Herderewich en van aantekeningen die de RDMZ ooit had gemaakt bij verschillende bezoeken aan de stad. Het onderzoek in Harderwijk wees eens te meer uit dat bouwhistorisch onderzoek zeker ook van belang is bij niet-beschermde panden. Regelmatig bleken panden die aan de buitenkant nauwelijks zaken van bouwhistorische waarde leken te bevatten bij een bezoek van binnen zeer opmerkelijke ontdekkingen op te leveren. Het kwam daarbij regelmatig voor dat de bewoners niet of nauwelijks beseften dat er nog zulke waardevolle bouwsporen in hun

Doesburg, een van de kleinere gemeenten met een groot aantal monumenten in Gelderland.

Foto: Gerhard Eshuis.

pand voorkwamen. Enkele waren zelfs zo enthousiast dat zij hun best deden om deze elementen te behouden en zo mogelijk weer beter zichtbaar te maken. (Voorbeelden: Donkerstraat 30-32, Vischmarkt 17 en 53, Bruggestraat 11).

De ervaring van het Gelders Genootschap is dat monumentenzorg het beste werkt wanneer de je mensen enthousiast kunt maken. Kennisoverdracht moet de basis zijn van beleid. Daarom is ook de functie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed als kennisinstituut zo belangrijk. Overtuigen is beter dan afdwingen. Regels zijn daarbij slechts hulpmiddel om tot een gesprek te kunnen komen en om rampen te voorkomen. Je kunt het beste ergens binnen komen als je een draagvlak hebt gecreëerd. Dan kun je vragen ergens te mogen kijken zonder dat er meteen een prijskaartje aan hangt. Regelgeving is belangrijk als vangnet, maar bouwhistorisch onderzoek altijd verplicht stellen werkt over het algemeen averechts vooral als tegenover extra verplichtingen geen extra middelen staan. En dat geldt niet alleen bij de eigenaar van het monument maar ook bij kleine en minder draagkrachtige gemeentes. Daarom moet al te strakke regelgeving worden vermeden.

De gemeente heeft bij de financiering van bouwhistorisch onderzoek middelen nodig, als dit niet ten laste van de eigenaar kan worden gebracht. Als de (Rijks)overheid het wetenschappelijk onderzoek betaalt, is er geen probleem, maar dat is vaak niet het geval. Een gemeente als Utrecht heeft dit probleem opgelost door bouwhistorisch onderzoek op indirecte wijze grotendeels te financieren uit de algemene inkomsten, waaronder de leges bij het verlenen van bouwvergunningen. Zij geeft daarmee een goed voorbeeld hoe je zoiets op gemeentelijk niveau kunt regelen. Het Rijksbeleid ten aanzien van de gemeentefinanciën maakt het de gemeenten echter vaak moeilijk om op dat gebied met eigen initiatieven te komen.

De nu gevolgde certificering naar aanleiding van het Besluit op de Archeologische Monumentenzorg verdient geen navolging binnen de bouwhistorische wereld. Als er criteria moeten worden ontwikkeld moet worden uitgegaan van certificering van producten, niet van mensen. Ook de financiering zou anders moeten worden geregeld. Financiering uit algemeen belang, zoals dat nu in Utrecht gebeurt, verdient - bij niet al te grote projecten - de voorkeur boven de kosten te laten betalen door de verstoorder.

Een onbedoeld gevolg van een te strikte toepassing van het Verdrag van Malta zou bovendien kunnen zijn dat eigenaren niets meer durven te ondernemen, wat het behoud van een pand ook niet ten goede komt. Verder moet er voor worden gewaakt dat men zich te veel richt op de specifieke problemen van de grote monumentengemeenten. In kleine gemeenten met veel monumenten en bij bouwhistorisch waardevolle panden buiten de beschermde stads- en dorpsgezichten zijn soms andere werkwijzen en oplossingen nodig dan in een grote stad.

Algemene opmerkingen

Bouwhistorische ontleding is nog altijd goedkoper dan opgraven. In ieder geval moet het bouwhistorisch onderzoek niet door de restauratiearchitect worden gedaan, aangezien deze als belanghebbende nooit objectief kan zijn.

Binnen de monumentenzorg is de aandacht de afgelopen tijd verschoven van het afzonderlijke object naar de omgeving. Dit mag er echter niet toe leiden dat de objecten zelf daardoor worden veronachtzaamd.

's-Hertogenbosch

Al vanaf 1975 onderzoeken in 's-Hertogenbosch bouwhistorici panden met historische waarde, voorafgaand aan en tijdens verbouwingen en restauraties. Dat heeft geleid tot een groot aantal publicaties. Tijdens de vaststelling van het beschermd stadsgezicht was ook al een beeldkwaliteitskaart gemaakt.

Intussen heeft de gemeente 's-Hertogenbosch nu ook een bouwhistorische waarden- en verwachtingskaart opgesteld voor de binnenstad. Architecten, opdrachtgevers en bezitters van waardevolle panden kunnen nu, voordat ze bouwplannen ontwikkelen, zien welke bouwhistorische waarden en verwachtingen gekoppeld zijn aan de betreffende panden. Daarmee kunnen zij dan rekening houden bij de planvoorbereiding. Het is ook de bedoeling dat zij zich door de verworven informatie laten inspireren bij de planvorming. Deze verwachtingskaart speelt bovendien een belangrijke rol bij de herziening van het bestemmingsplan binnenstad.

De kaart kent zogeheten verwachtingszones waar historische bebouwingsstructuren of elementen te verwachten zijn. Veel panden staan nog op hun oorspronkelijke middeleeuwse perceelsgrenzen en bepalen daarmee de historische stedelijke structuur. Voor de bouwhistorische waarden is er een onderscheid gemaakt

tussen panden waar bouwhistorisch onderzoek heeft plaatsgevonden en gebouwen die niet onderzocht zijn. Van panden die niet zijn onderzocht, is op grond van kaart- en beeldmateriaal een bouwhistorische verwachting uitgesproken. Van panden die uit onderzoek ook van binnen bekend zijn, is de waarde vastgesteld. De kaart bevat daarnaast een beoordeling van het exterieur van de panden; de beeldkwaliteit van de voorgevels.

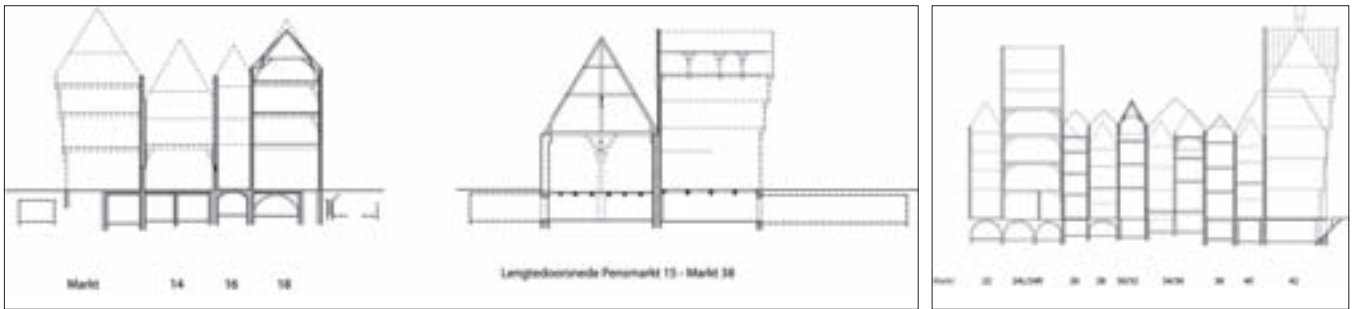
De kaart omvat twee gebieden in de binnenstad: het gedeelte dat in 1823 (bij de eerste kadastrale kaart) bebouwd was en het gedeelte dat nadien bebouwd is. De waarden- en verwachtingskaart bestaat uit twee over elkaar te leggen bladen. Op de ene kaart worden de gebieden gemarkeerd waar oudere structuren aanwezig zijn en worden waarderingen per pand aangegeven. Op de andere kaart staan de kapvormen, historische hoofdbebouwing, rooilijnen, stegen, historische perceelsgrenzen en bouwlagen aangegeven. Voor alle panden binnen het gemarkeerde gebied is het van belang dat er een zeer zorgvuldige waardeafweging plaatsvindt bij het ontwikkelen van plannen en het toetsen van bouwplannen. Zo mogen bijvoorbeeld in verband met mogelijke aantasting van de historische kappen, door de eigenaar geen afzonderlijke appartementen op zolders worden gemaakt.

De verwachtingskaart heeft een drieledige functie:

- Signaalfunctie naar de bevolking (het zo belangrijke kennis- en informatieaspect).
- Beleidskader voor de gemeentelijke organisaties die zich bezighouden met vergunningverlening en handhaving.
- Instrument voor bestemmingsplan en verdere ruimtelijke ordening (overigens heeft een gemeentelijk beschermd stads- of dorpsgezicht geen status in het ruimtelijkeordeningsbeleid).

Binnen het beschermd stadsgezicht zijn circa drieduizend panden die nog steeds op hun oude plaats staan. Daarvan zijn circa vijfhonderd rijksmonument en er zijn ruim zeshonderd gemeentelijke monumenten. Daarmee is slechts eenderde van de drieduizend panden wettelijk beschermd.

In 's-Hertogenbosch is bij sloop of een ingrijpende wijziging van een monument voor het verkrijgen van vergunning eerst een waardestelling vereist. De afdeling bouwzaken neemt dan altijd contact op met het bureau archeologie en monumenten. Het waardestellend rapport wordt dan behandeld in de monumentencommissie. In 's-Hertogenbosch zijn architectuurhistorie, bouwkunde, bouwhistorie en archeologie maar ook welstandstoezicht hierin vertegenwoordigd. De gemeente probeert optimaal gebruik te maken van de ruimte die de bestaande regelgeving biedt en tracht deze zo ruim mogelijk te interpreteren. Tot dusver met succes. Belangrijk is daarbij om door overtuiging de medewerking te krijgen van de juristen die bij de bouwprocedures betrokken zijn. Van groot belang is dat men er in de afgelopen decennia steeds beter in is geslaagd bij de burgers en het gemeentebestuur voldoende draagvlak te krijgen voor de maatregelen die in het kader van het monumentenbeleid worden genomen. Intussen is het resultaat te zien

Twee doorsneden van rijen panden rond de Markt in 's-Hertogenbosch.
Herkomst: A. van Drunen, 's-Hertogenbosch, Van straet tot stroom.

van alle inspanningen en dat geeft weer reden om trots te zijn op de eigen stad en haar historie. Maar dat neemt niet weg dat het voortdurend nodig blijft de politiek te bewerken. Vaak krijg je bij voorbaat al te horen dat iets niet mogelijk is, zonder dat er echt een onderzoek naar de haalbaarheid is gedaan.

Algemene opmerkingen

De decentralisatie van de monumentenzorg heeft niet in alle gevallen positief gewerkt. Het Rijk schat de kennis en de politieke bereidheid van de gemeentebesturen niet altijd goed in. Het monumentaal belang van de stad of dorp zegt niets over de wijze waarop de gemeente de monumentenzorg daar op lokaal niveau heeft georganiseerd. Meestal is de monumentenzorg niet vertegenwoordigd in de afdeling die de vergunning moet verlenen. Daarom is goede afstemming noodzakelijk.

Om bouwhistorie echt een vaste plaats te geven in het bestel, is een juridisch kader nodig. Anders blijf je te afhankelijk van de goede wil en betrokkenheid van afzonderlijke personen, op wie dan vaak rooibouw wordt gepleegd. Daarom moet bouwhistorie toch op een of andere manier in de Monumentenwet worden vastgelegd.

Verordeningen zijn een goed uitgangspunt gebleken voor nadere regelgeving. Maar daarnaast is een instrumentarium nodig om panden binnen een beschermd stadsgezicht beter te beschermen. Daarbij moeten niet alleen de gevels van erkende monumenten maar ook de rooilijnen en scheidingswanden met naastgelegen panden worden betrokken.

Gemeenten maken vaak gebruik van de modelverordening van de VNG, maar op grond daarvan kan niets afgedwongen worden. Bouwhistorische opname tegen de wil van de eigenaar is in feite huisvredebreuk. Ook is het lastig om eisen te stellen met betrekking tot afkomende materialen. Volgens juristen van de VNG zijn overigens veel zaken niet af te dwingen, waarmee men in 's-Hertogenbosch in de praktijk volstrekt geen moeite heeft.

Zaken die door het gemeentebestuur te moeilijk worden gevonden, moeten juridisch worden verankerd. In tegenstelling tot de

Monumentenwet 1961 bieden de definities in de Monumentenwet 1988 in artikel 1 onder f. (*stads- en dorpsgezichten: groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meer monumenten bevinden*) wel aanknopingspunten tot bescherming van niet monumenten. Te denken valt hier aan zijmuren, rooilijnen aan voor en achterzijde van de panden, perceelgrenzen en kappenstructuren. Op grond hiervan kan samenvoeging van historische panden met sloop van waardevolle scheidingselementen zo niet voorkomen, dan toch bemoeilijkt worden.

Bij het samenstellen van een verwachtingskaart moet worden begonnen met een analyse van de historische structuur. Op die manier krijg je inzicht op welke plaatsen bouwhistorische waarden kunnen worden verwacht. Van daaruit moeten de verwachtingen steeds meer worden geconcretiseerd, zodat uiteindelijk een waardenkaart ontstaat met een zo volledig mogelijk beeld van wat er werkelijk is. Het beste is de kaart op te bouwen vanuit zones. Binnen die zones wordt alles wat verbouwd wordt door de monumentencommissie bekeken ten behoeve van waardstelling en preadvies. In een dergelijke situatie wordt meestal wel toestemming van de eigenaar verkregen om ook binnen te kijken. Weliswaar is dit formeel nog niet echt afdwingbaar, maar de eigenaar werkt graag mee omdat zijn vergunning ervan af hangt. Ten slotte moet de bouwhistorische verwachtingskaart formeel worden aangenomen door de gemeenteraad, pas dan heeft zij juridische status.

De Maltasystematiek onverkort toepassen op bouwhistorisch onderzoek moet worden afgeraden. Bouwhistorisch onderzoek moet worden geregeld vanuit de praktijkervaringen in de gemeenten. In ieder geval pakt beleid overdragen naar gemeenten zonder daarbij de instrumenten te leveren altijd verkeerd uit.

Goodwill kweken en afdwingen moet tegelijkertijd gebeuren. In 's-Hertogenbosch is gebleken dat de steun die men nu geniet vanuit de bevolking vooral is verkregen door bewustwording en overtuigen.

Bij archeologie wordt er nu in de ruimtelijke ordening zo veel mogelijk geprobeerd het bodemarchief intact te laten en is het

archeologisch erfgoed inspiratiebron bij nieuwe ontwikkelingen. Net zoals er een archeologische verwachtingskaart is, moet er ook een bouwhistorische verwachtingskaart komen. Daarbij krijgen panden die zelf geen monument zijn wel een plaats binnen de historische structuur van een stad of dorp. Uiteindelijk zou er in Nederland een bouwhistorische verwachtingskaart moeten komen van alle beschermde gezichten, waarbij ook de inwendige waarde van de gebouwen is vermeld.

Dordrecht/Amersfoort

Dhr. Van Engelenhoven is als bouwhistoricus werkzaam geweest in de gemeenten Dordrecht en Amersfoort, sinds enkele jaren werkt hij bij de erfgoedinspectie. Dordrecht is uit bouwhistorisch oogpunt een van de interessantste steden van Nederland, omdat hier in vergelijking met veel andere steden in Nederland nog relatief veel bouwhistorische waarden zijn overgebleven. In de jaren tussen 1975 en 1990 was er in de stad al veel gerestaureerd, maar helaas werd er niet of nauwelijks gedocumenteerd, waardoor veel bouwhistorische gegevens verloren gingen. Met uitzondering van Utrecht en 's-Hertogenbosch werd er in die jaren slechts incidenteel aan bouwhistorisch onderzoek gedaan.

In 1994 nam de gemeenteraad een nota bouwhistorisch onderzoek aan waarin bij restauratie de verplichting tot een bouwhistorische verkenning werd opgenomen. De bepalingen van deze nota zijn nog steeds van kracht. Als gevolg van kritische geluiden vanuit de bevolking werd in de regeling opgenomen dat de eigenaar zelf mocht bepalen wie het bouwhistorisch onderzoek zou uitvoeren, in de praktijk werd dat meestal de restauratiearchitect. Wel liep bouwhistoricus van de daarbij gemeente vaak mee en gaf zo nodig adviezen.

In de betreffende jaren is ook door de gemeente zelf veel onderzoek op gang gebracht. Er was indertijd draagvlak daarvoor binnen de eigen organisatie, met name bij het bureau monumentenzorg. Het belangrijkste winstpunt was dat de onderzoeksresultaten nu ook werden vastgelegd. Dit gebeurde ondermeer in tien afleveringen van de serie 'Dordtse Huizen' die gericht was op een breder publiek en de nieuwsbrief 'Dordrecht in historisch perspectief'. Daarnaast werd ook gepubliceerd in meer vaktechnische publicaties. Kwetsbaar punt bleek ook hier de afhankelijkheid van de persoonlijke betrokkenheid van specifieke personen. Daardoor is er voor 2000 tijdens een cruciale fase in de restauratie van de binnenstad wel veel gedocumenteerd, maar sindsdien is er weinig meer gebeurd. Het lijkt er overigens wel op dat de gemeente haar beleid op het terrein van de bouwhistorie weer wil intensiveren.

In Amersfoort was de situatie heel anders. Amersfoort had tot 2002 geen gemeentelijke bouwhistoricus, maar in de jaren tachtig was in de binnenstad veel gerestaureerd en werd ook in redelijke mate documentatie bijgehouden. Doordat een groot deel van de historische panden in de binnenstad in 2000 al waren gerestaureerd, waren er minder panden dan in Dordrecht waarbij nog bouwhis-

Dankzij de tijdens de restauratie ontdekte bouwsporen kon de middeleeuwse achtergevel van het Dordtse stadhuis weer gedeeltelijk worden gereconstrueerd. Foto: Floris Eshuis.

torisch onderzoek moest plaatsvinden. Dat had wel het voordeel dat bij de afzonderlijke panden uitgebreider onderzoek kon worden gedaan. De resultaten hiervan zijn voor een belangrijk deel onder de aandacht van een breed publiek gebracht in het boek 'Middeleeuwse huizen in Amersfoort' dat in 2005 werd gepubliceerd.

Ook bij de erfgoedinspectie probeert men gemeenten, met name kleinere, te stimuleren meer aan bouwhistorisch onderzoek te gaan doen. In 2008 is een groot aantal bezoeken gebracht aan gemeenten met tussen de 150 en 200 monumenten binnen hun grondgebied. In het inspectierapport wordt vrijwel altijd geadviseerd meer aan bouwhistorisch onderzoek te doen, want in veel gemeenten blijkt vaak nauwelijks iets op dit terrein te gebeuren. Het grootste probleem is meestal dat de betreffende ambtenaar wel van goede wil is, maar er teveel andere taken naast moet doen.

De aanbevelingen van de inspectie komen over het algemeen op het volgende neer:

- Stel criteria vast aan de hand waarvan besloten kan worden tot

*Aan het Amersfoortse huis Oud Tinnenburg zijn de restanten van de voormalige waterpoort in de gesloopte stadsmuur nog goed zichtbaar.
Foto: Gerhard Eshuis.*

- het laten uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek bij verbouwingen of restauraties van monumenten. Leg in die criteria tevens de gewenste diepgang van het onderzoek vast.
- Attendeer eigenaren erop dat voor dergelijk onderzoek als onderdeel van een restauratieplan financiële regelingen bestaan.
- Neem in de monumentenverordening de mogelijkheid van bouwhistorisch onderzoek op bij restauratie en/of wijziging van alle monumenten op het grondgebied, en niet alleen bij de aanwijzing van gemeentelijke monumenten.

Algemene opmerkingen

In de praktijk laat de samenwerking tussen bouwhistorici en (in de middeleeuwen gespecialiseerde) archeologen nog te wensen over. Het komt nog te weinig tot uitgebalanceerde publicaties waarin beide soorten onderzoek in gelijke mate tot hun recht komen.

Bij de modernisering van de monumentenzorg moet de kwaliteit van de plaatselijke monumentencommissies speerpunt van beleid zijn.

Delft

De gemeente Delft hecht veel belang aan bouwhistorisch onderzoek en heeft dan ook twee bouwhistorici in dienst (vanaf 1987, sinds 2007 aangevuld met een tweede). De bouwhistorici leveren binnen de gemeentelijke organisatie behalve specifiek bouwhistorische informatie ook informatie betreffende aan te wijzen monumenten, historische stedenbouwkundige structuren en cultuurhistorische waarden van de bebouwing. De bebouwing in de binnenstad tot circa 1940 is door de gemeentelijk bouwhistoricus geïnventariseerd in de jaren tachtig en negentig. Uit deze inventarisatie zijn tot nu toe 75 gemeentelijke monumenten aangewezen. Bij de uitvoering van het MIP is uitvoerig gebruik gemaakt van de gemeentelijke inventarisatie. Op dit moment wordt de aanwijzing van ongeveer honderd gemeentelijke monumenten buiten de binnenstad voorbereid, waarbij van de MIP-resultaten gebruik wordt gemaakt.

De gemeente streeft ernaar op basis van de verkregen informatie een bouwhistorische waardenkaart of verwachtingskaart samen te stellen, waarop de (mogelijke, waarschijnlijke, gesignaleerde of aangetoonde) aanwezigheid van bouwsporen wordt weergegeven. Deze kaart kan dan onder meer worden ingezet bij de ruimtelijke ontwikkeling in de stad en het bij het initiëren van bouwhistorisch onderzoek bij ingrepen in de bebouwing. De aanpak zal vergelijkbaar zijn met die in Amsterdam. In de Monumentennota 2007-2017 heeft bouwhistorisch onderzoek een belangrijke plaats gekregen. Vergeleken met een stad als Amsterdam hebben er in de binnenstad van Delft minder grote ingrepen plaatsgevonden in de eeuwenoude structuur. Een belangrijke ijkdatum is de grote stadsbrand van 1536. Verder heeft Delft ook buiten de historische stadskern een aantal interessante historische structuren met oude bebouwing. De Buitenwatersloot was bijvoorbeeld al in de zeventiende eeuw bebouwd. Ook recentere periodes kunnen interessante gegevens opleveren, maar hierover is altijd al meer schriftelijke documentatie bewaard gebleven.

Prioriteit heeft ook de samenstelling van een overzichtswerk van de (bouw)geschiedenis van de stad, op basis van ditzelfde onderzoek. Er wordt overwogen hiervoor ook andere financiële partners te zoeken.

Als toeristenstad heeft Delft oog voor het belang van een goed monumentenbeleid. Bouwhistorisch onderzoek is daar een integraal onderdeel van.
Foto: Gerhard Eshuis

Er is geen vaste gemeentelijke regeling op grond waarvan bouwhistorisch onderzoek verplicht is. In de monumentenverordening is de mogelijkheid opgenomen van het (laten) uitvoeren van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek en het aanwijzen van een gemeentelijk archeologisch monument. Per geval wordt, met name bij grote projecten, onderzoek geëist (bijvoorbeeld Zeepfabriek Bousquet). De gemeente maakt incidenteel gebruik van wettelijke mogelijkheden. Veel is te ondervangen door gerichte documentatie te vragen over bouwhistorie of documentatie waaruit bouwhistorische zaken zijn af te leiden (foto's, goede opmetingstekeningen), wanneer de eigenaar een vergunning aanvraagt. Sinds de jaren negentig zijn er bij vergunningaanvragen genoeg mogelijkheden om als gemeente op dit punt in actie te komen. Een eigenaar zal bovendien zonder meer bereid zijn onderzoekers binnen te laten als zijn vergunning ervan afhangt.

N.a.v. het verrichte onderzoek worden bouwhistorische notities gemaakt. Afhankelijk van het object kan de informatie hierover steeds uitgebreider worden. Men streeft er niet naar om (zoals in 's-Hertogenbosch) met een hele ploeg tekenaars en opmeters ergens aan de slag te gaan. Wel probeert men alles te bekijken en zoveel mogelijk vast te leggen. De resultaten van het bouwhistorisch onderzoek worden gemeld aan de Commissie voor Welstand

en Monumenten, om in de beoordeling te worden meegewogen. In die commissie is ook bouwhistorische expertise aanwezig. De gemeente hecht waarde aan de onafhankelijkheid van het onderzoek, zodat de conclusies van een rapport niet op grond van subjectieve waarneming hoeven te worden aangevochten.

Waar nodig wordt samengewerkt met de gemeentelijk archeoloog. Binnen de gemeentelijke organisatie behoren monumentenzorg en archeologie tot verschillende afdelingen. Archeologie zit bij Erfgoed Delft en Omstreken, waartoe ook de musea en het gemeentearchief behoren. Monumentenzorg is samen met bouwtoezicht, bouwkwaliteit, duurzaam bouwen en welstand bij publiekszaken ondergebracht, omdat de gemeente alle diensten die direct contact hebben met de burger (in verband met vergunningen, subsidies, paspoorten, etc.) op één locatie wil bedienen (de éénloketgedachte).

Omdat Delft een toeristenstad is, is het cultuurhistorische belang en daarmee ook het bouwhistorisch belang van een pand over het algemeen goed uit te leggen aan bewoners en ondernemers, waardoor er draagvlak is voor bouwhistorisch onderzoek. In totaal heeft Delft ongeveer zevenhonderd rijksmonumenten en 759 gemeentelijke monumenten.

Publicatie van onderzoeksresultaten voor een breder publiek geschiedt vooral in het driemaandelijkse tijdschrift 'Bulletin Delft', sinds 2008 als magazine in kleur, waarin gebouwd erfgoed geregeld aan bod komt en elk jaar in een aflevering centraal staat. Ook in andere tijdschriften wordt regelmatig gepubliceerd.

Aanbevelingen

De begrippen bouwhistorie en bouwhistorisch onderzoek zouden expliciet in wet- en regelgeving moeten voorkomen. Als definitie, als een van de waarden die een object tot monument kunnen maken, en als een van de te stellen voorwaarden bij vergunningverlening. Ook zou de aanwezigheid van bouwhistorische expertise in monumentencommissies een eis moeten zijn.

Het is niet alle gevallen noodzakelijk uitvoerige rapportage te eisen. De omvang van de rapportage moet in overeenstemming zijn met de omvang van de ingreep. Er hoeven geen delen van een pand in het onderzoek te worden meegenomen waar geen veranderingen plaatsvinden, omdat daar niets wordt verstoord.

Aan te bevelen is een (beperkt) fonds van rijkswege voor excessieve kosten (conform Malta).

Bij een aanvraag moet een gemeente weten waar zij actie kan en moet ondernemen, daarom is knowhow bij een gemeente erg belangrijk. Indien een gemeente die expertise niet in huis heeft zij men deze kunnen inhuren en ook weten waar deze te vinden is. De gemeente Delft wil haar kennis op dit gebied dan ook graag met anderen delen.

In elke monumentencommissie zou ook bouwhistorische expertise aanwezig moeten zijn. Indien dat niet mogelijk is zou men in voorkomende gevallen standaard externe expertise op dat terrein erbij moeten betrekken.

Bouwhistorie zou in ieder geval op een of andere wijze bij de modernisering van de monumentenzorg in de wettelijke regeling moeten worden ingepast. In de Monumentenwet zou dan bouwhistorie nadrukkelijk als belangrijke element van de wetenschappelijke waarde worden genoemd. Verplichtstellen van bouwhistorische onderzoek in alle gevallen die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, is alleen al vanwege de beschikbare capaciteit niet mogelijk. Daarom is het beter het aantal gevallen, waarbij bouwhistorisch onderzoek wordt voorgeschreven, geleidelijk uit te breiden.

Nijmegen

Aanleiding tot het gesprek is vooral geweest het boek 'Verborgen verleden'. Het boek was overigens een (wel belangrijk) bijproduct en geen hoofddoel van het bouwhistorisch onderzoek dat de afgelopen jaren in de stad heeft plaatsgevonden. In het verleden is in Nijmegen veel gesloopt wat achteraf wordt betreurd. Nijmegen wil wat er nu nog over is graag behouden, na de grote verliezen bij de slechting van de vestingwerken, het bombardement van 1944 en de sanering van de benedenstad. Daarom wilde men een zo volledige inventarisatie van de bouwhistorische waarden die nog in de stad aanwezig zijn om de verzamelde kennis te gebruiken bij wijzigingen.

Begin jaren negentig was er alleen sprake van particulier initiatief (Stichting De Oude Stad). Sinds circa 1995 is de gemeente ook begonnen met het incidenteel verlenen van opdrachten voor bouwhistorisch onderzoek. Eerst bij grote complexen, later ook bij individuele panden. Het betrof wel altijd beschermde rijksmonumenten, omdat dit onderzoek kon worden gefinancierd vanuit de restauratiesubsidie. Vanaf 2005 is binnen de gemeente ook bouwhistorische deskundigheid aanwezig.

De gemeente had besloten de hele binnenstad bouwhistorisch te verkennen, ook om meer te weten over de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad. Dat werd mede mogelijk doordat men ISV-gelden hieraan kon besteden. Bouwhistorisch onderzoek was daarbij deel van een groter cultuurhistorisch project. Vanwege de projectmatige aanpak was de tijdsduur beperkt. De onderzoeksperiode duurde van halverwege 2002 tot begin 2004. Vier bureaus werden tegelijk ingeschakeld om alles binnen die termijn te kunnen doen, voor een eenduidige aanpak had de gemeente samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een eenduidige matrix opgesteld, die alle bureaus moesten hanteren. Betaald werd er per pand. De gemeente deed het voorbereidende werk door bestudering van kadastrale gegevens en luchtfoto's. Ook kon gebruik worden gemaakt van onderzoeksresultaten in het kader van het MIP naar negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse panden die bij de inven-

*Tijdens de sloop van dit pand aan de Nijmeegse Molenstraat werden de voorbijgangers geïnformeerd over de bouwgeschiedenis hiervan.
Foto: Albert Reinstra.*

tarisatie oudere bouwsporen bleken te bevatten. Ingrijpend gewijzigde percelen werden in het onderzoek niet meegenomen. In totaal werden driehonderd te onderzoeken panden geselecteerd, voor tien procent daarvan bleek onderzoek niet haalbaar door weigering of onbereikbaarheid van de eigenaar. De overige 270 panden werden ook daadwerkelijk onderzocht. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nam het dendrochronologisch onderzoek voor zijn rekening.

Vanaf het begin heeft de gemeente sterk ingezet op publiciteit. Het leefde duidelijk in de stad, waardoor er ook draagvlak was bij de bevolking. Bij bureau monumentenzorg is overigens ook een communicatiemedewerker aanwezig.

Doel van het onderzoek was niet primair plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Ook onbeschermde panden zijn van belang. Men wilde graag ook specifieke informatie over het Nijmeegse huis. Gezien de kosten waren de mogelijkheden om de documentatie voor breed publiek toegankelijk te laten maken door commerciële bureaus beperkt. Daarom is gekozen voor het samenstellen van capita selecta in het boek 'Verborgen verleden'. Ook werd de stadsarcheoloog er bij betrokken. Daarmee werd dit project ook een goed voorbeeld van afstemming van bouwhistorisch onderzoek en middeleeuwse en Romeinse archeologie. Het boek

werd gepresenteerd op de donateursdag van de Stichting Bouw-
historie Nederland in Nijmegen met aansluitend symposium.

De gemeente gebruikt nu de uit dit onderzoek verkregen informatie voor de samenstelling van een bouwkundige verwachtingskaart die steeds meer karakter moet krijgen van een waardenkaart. Nijmegen heeft geen aparte bouwhistoricus, gezien het aantal beschermde monumenten in de stad. Er zijn 205 rijks- en 483 gemeentelijke monumenten. Verder is er sprake van ongeveer 2300 stadsbeeldobjecten. De benedenstad is een beschermd stadsgezicht en de negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse uitbreiding (Singels) staan nu op de nominatie. In totaal zijn er 5179 adressen beschermd.

Voor beschermde monumenten geldt volgens de monumentenverordening de verplichting tot bouwhistorisch onderzoek. In 2007 is de verordening aangepast. Bouwhistorie geldt nu als nu apart criterium. Een aanvraag voor een vergunning voor een monument dat (mede) beschermd is op basis van het selectie criterium 'bouwhistorische verwachting' dient dan ook altijd vergezeld te gaan van een bouwhistorische verkenning van die onderdelen van het pand die bij de wijziging betrokken zijn.

In Nijmegen is het beleid met betrekking tot monumenten en archeologie ondergebracht bij stadsontwikkeling. Voordeel is dat je er snel bij bent bij veranderingsprocessen. Nadeel is dat je niet bij uitvoering bent betrokken. In Nijmegen wordt dat ondervangen doordat er ook twee monumentendeskundigen zijn bij bouw en woningtoezicht, met wie regelmatig overleg plaatsvindt.

De gemeente heeft een klein budget voor bouwhistorisch onderzoek. Daarvan worden gemiddeld drie onderzoeken per jaar uitgevoerd.

Aanbevelingen

Betere verankering van bouwhistorisch onderzoek in landelijke wet- en regelgeving. Het principe 'de verstoorder betaalt' is ook voor bouwhistorisch onderzoek aan te bevelen, maar voorkomen moet worden dat de eigenaar te zwaar wordt belast. Dat leidt ertoe dat de eigenaar de onderzoeker onder druk zet, wat de objectiviteit in gevaar brengt.

In de monumentencommissies moet men voldoende oog hebben voor bouwhistorisch onderzoek.

De kennisfunctie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is erg belangrijk en moet ook bewaard blijven.

Maastricht

Maastricht heeft 1660 rijksmonumenten, twee beschermde stadsgezichten (de binnenstad en Wyck) en ongeveer tweeduizend waardevolle objecten en structuren. Daarnaast is er op veertig tot

Via bouwhistorisch onderzoek konden de oorspronkelijke kleuren aan de gevel van dit pand aan de Markt in Maastricht weer in ere worden hersteld.

Foto: Gerhard Eshuis.

zeventig procent van het Maastrichtse grondgebied een grote kans dat er archeologische resten worden aangetroffen.

In 1996 heeft samen met de TU Delft een uitvoerig onderzoek plaatsgevonden naar stedenbouw, cultuurhistorie en bouwhistorie van de stad. Op dat moment wilde men binnen de gemeente bouwhistorische expertise aantrekken, maar dat kreeg op het laatste moment onvoldoende politiek prioriteit.

Voor het gemeentebestuur stond ontwikkeling van de binnenstad centraal. Ten behoeve van deze ontwikkeling heeft een inventarisatie plaatsgevonden van de belangrijkste waarden van cultureel erfgoed in Maastricht. De resultaten van deze inventarisatie zijn digitaal toegankelijk gemaakt door de cultuurwaardenkaart. Deze is afgestemd op de actuele Bodemkaart en wordt regelmatig geactualiseerd. De basis voor de cultuurwaardenkaart zijn naast de gebouwde en archeologische rijksmonumenten, de geïnventariseerde waardevolle objecten en structuren, archeologisch belangrijke zones en plaatsen, de beschermde stadsgezichten, gegevens voortkomend uit bouw- en cultuurhistorisch onderzoek en archeologische onderzoeken. Dat betekent dat de informatie, verkregen

uit bouwhistorisch onderzoek ook een plaats krijgt op de kaart. Hiermee is men al ver gevorderd en men hoopt hiermee binnenkort gereed te zijn. De Maastrichtse cultuurwaardenkaart kan daarmee ook een bouwsteen zijn indien er een landelijke cultuurhistorische (en bouwhistorische) waardenkaart zou worden gemaakt. Hoewel er oorspronkelijk wel een voornemen was om naar aanleiding van de Monumentenwet 1988 een gemeentelijke monumentenlijst op te stellen is hiervoor uiteindelijk niet gekozen. In plaats daarvan is gekozen voor het Maastrichts Planologisch Erfgoedregime (MPE). Daarbij wordt het bestemmingsplan als instrument gebruikt om het gemeentelijk cultureel erfgoed te beschermen. Gebieden met een bijzondere, cultuurhistorisch waardevolle identiteit worden via een dubbelbestemming in het bestemmingsplan opgenomen. Hiermee wil men cultuurwaarden in het bestemmingsplannen koppelen aan monumentenzorg. Alle waardevolle elementen die bijzondere aandacht verdienen (veldkruisen, beeldnisjes, monumentale hekwerken of afscheidingsmuren, maar ook groenelementen als waterpoelen, haagstructuren, hoogstamboomgaarden en alleenstaande bomen) worden op de bestemmingsplankaart aangeduid. Evenals de archeologische aandachtsgebieden worden deze beschermd door een aanlegvergunningstelsel. Op de bestemmingsplankaart worden deze monumentale objecten aangeduid als dominante of kenmerkende panden. Ook hiervoor moet bij kleine ingrepen een bouwvergunning worden aangevraagd, om te voorkomen dat de kwaliteit van het pand niet nodeloos wordt aangetast.

De implementatie van het Maastrichts Planologisch Erfgoedregime loopt tot aan 2011 parallel aan de jaarlijkse actualisatie van bestemmingsplannen van delen van de stad. Daarmee wordt het MPE geleidelijk voor de gehele stad ingevoerd. Via deze procedure worden panden die gelden als cultuurhistorisch waardevol object toch beschermd. En hierdoor wordt cultuurhistorie ook meegenomen met de inspraakprocedure en hoeft hiervoor geen apart traject te worden doorlopen. Sinds twee à drie jaar vindt verder bij wijziging van het bestemmingsplan onderzoek plaats door externe bureaus op kosten van de ontwikkelaar (dit kan zowel de gemeente als een particulier zijn).

De gemeentelijke monumentenverordening biedt ook een basis voor bouwhistorisch onderzoek. Bij grote ingrepen of wijziging van een rijksmonument of cultuurhistorisch waardevol pand is bouwhistorisch onderzoek verplicht. Daarbij betaalt altijd de opdrachtgever. Dit systeem blijkt in de praktijk goed te functioneren. Een aantal jaren geleden werd het onderzoek grotendeels gedaan door het Monumentenhuis Limburg. De laatste jaren wordt het onderzoek geheel gedaan door particuliere bureaus. In Limburg zijn hiervoor actief Res Nova en Buro4/Monument en ruimte. Van dit laatste bureau is één medewerker vrijwel fulltime bezig met bouwhistorisch onderzoek binnen Maastricht. Aangezien de eigenaar van het pand opdrachtgever is, bestaat het risico dat de rapporten onvoldoende objectief zijn. Om die reden worden de rapporten vervolgens door de monumentencommissie kritisch beoordeeld en zo nodig bijgesteld. In het kader van bouwhistorisch

onderzoek vindt ook kleuronderzoek plaats, waarvan de resultaten ook worden meegenomen in de ontwikkelingsplannen.

De gemeente sluit bij het stellen van richtlijnen voor onderzoek aan bij de richtlijnen die door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Stichting Bouwhistorie Nederland zijn opgesteld. De deskundigheid van de bureaus garandeert de kwaliteit. Ook onderzoek van de gemeentelijke archeologen wordt voor nadere analyse uitgewerkt door deze bureaus. Dat heeft voor beide categorieën altijd goed gewerkt. Daarbij probeert men een te wetenschappelijke benadering te voorkomen, want juist de toegankelijkheid voor een breed publiek is belangrijk om de bevolking van de stad erbij te betrekken.

De resultaten van onderzoek worden, naast de gebruikelijke publicaties in jaarverslagen archeologie en bouwhistorisch onderzoek, ook voor een breder publiek toegankelijk gemaakt in regionale historische tijdschriften. Vooral het jaarboek van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het tijdschrift De Maasgouw spelen daarbij een belangrijke rol.

Verdere aanbevelingen

Het is van groot belang dat in het rijksbeleid bouwhistorisch onderzoek en archeologisch onderzoek beter op elkaar worden afgestemd.

Middelburg

Tot begin jaren negentig had Middelburg een aparte afdeling monumentenzorg. Nu is de monumentenzorg binnen de gemeentelijke organisatie, na enige tijd ondergebracht te zijn bij de afdeling Bouwen en Wonen, onderdeel van de afdeling Vergunningverlening. Voor de gemeente staan centraal: een juiste planbeoordeling, het tijdig afwikkelen van aanvragen om monumentenvergunning, het begeleiden van restauraties en verbouwingen en het verlenen van subsidies.

Het gemeentelijk apparaat voorziet zelf in een kennisfunctie op monumententerrein. Deze kennis is alleen aanwezig bij de behandelend ambtenaar. Er is een zeer beperkte mogelijkheid voor het zelf uitvoeren van bouwhistorische verkenningen. Voorts is externe expertise aanwezig bij de monumentencommissie.

Het monumentenbeleid van de gemeente is vooral praktijk- en oplossingsgericht. Hoewel de inwoners van Middelburg zich wel sterk betrokken voelen bij de ontwikkeling van de binnenstad heeft dit tot dusver niet tot substantiële financiële bijdragen van derden geleid.

In de stad blijken tal van bouwhistorische waarden bewaard gebleven, ondanks de beschieting en de daarop volgende stadsbrand van 1940, waarbij veel verloren is gegaan, en de restauratieperiode uit de jaren 1960 tot en met 1980, waarbij op grote schaal historische woonhuizen ingrijpend zijn gerestaureerd en verbouwd volgens de restauratiefilosofie van die tijd.

De gemeente heeft richtlijnen opgesteld over hoe te handelen bij wijzigingsplannen van monumenten. Uitgangspunt hierbij is de Notitie Bouwhistorisch onderzoek, die is uitgebracht in 1998 en is geaccordeerd door de gemeenteraad. Ook is recentelijk door de gemeente beleid ontwikkeld m.b.t. het onderhouden en herstellen en het schilderen van monumenten.

Alle plannen met betrekking tot de verbouw en de restauratie van rijks- en gemeentelijke monumenten worden beoordeeld door de monumentencommissie. In de meeste gevallen gaan de commissieleden en de behandelend ambtenaar ter plaatse kijken. Bij ingrijpende plannen waarbij de historische kwaliteiten van het monument in het geding zijn wordt er op verzoek van de monumentencommissie een bouwhistorische verkenning door externen uitgevoerd. De uitkomsten hiervan worden vervolgens bij de beoordeling van restauratie- en verbouwplannen betrokken. De gemeente heeft zelf geen budget voor advisering door externen.

In de monumentenverordening is geen verplichting tot bouwhistorisch onderzoek opgenomen. Alleen bij grote ingrepen bekijkt de gemeente per geval of bouwhistorisch onderzoek nodig is. Zo ja, dan wordt dit voor het betreffende pand alsnog verplicht voorgeschreven. Wel wordt van elke restauratie sinds 1997 een uitgebreide documentatie, bestaande uit digitale foto's, bijgehouden van alle rijks- en gemeentelijke monumenten (in totaal 1265) in de binnenstad. Intussen is het exterieur van alle rijks- en gemeentelijke monumenten gefotografeerd. Men wil dit fotoarchief ook digitaal toegankelijk maken voor een breed publiek met een selectie van de meest interessante gegevens (met uitzondering van de interieuroptnamen) en dit op internet zetten.

Publicaties over Middelburgse monumenten worden nu vooral gemaakt door externen met bijdragen vanuit de monumentencommissie. Aan eigen publicaties komt de gemeente nu niet toe.

Het belang van een bouwhistorische waardenkaart wordt wel ingezien, maar de capaciteit om deze te maken ontbreekt.

Algemene opmerkingen

Bouwhistorisch onderzoek geeft meer informatie over en inzicht in de werkelijke historische kwaliteiten van een beschermd monument. Deze wetenschap heeft gevolgen voor de technische uitwerking van de restauratie- en verbouwplannen. Vragen die dan naar voren komen vanuit de monumentencommissie kunnen dan ook adequaat kunnen worden beantwoord. In plaats van afdwingen is het logischer dat de monumenteigenaar zelf overtuigd wordt van het belang en de voordelen van bouwhistorisch onderzoek vooraf als hij/zij met de planvorming bezig is.

Noot

- 2 Deze werkgroep heeft zich tot taak gesteld alle panden in de binnenstad en de veertiende- en vijftiende-eeuwse uitbreidingen daarvan die gebouwd zijn voor 1572 (verwoesting van de stad door de hertog van Alva) zo volledig

Ook een dakenlandschap zoals hier in Middelburg levert vaak veel informatie op over de bouwgeschiedenis, zowel van de stad als van de afzonderlijke panden.
Foto: Gerhard Eshuis.

De eigenaar beseft vaak heel goed dat hij/zij behoeder is van een deel van ons cultuurgood. De wil om dit voor latere generaties te behouden is er meestal wel. Wat wel en wat niet waardevol is kan dan beter vooraf bekend zijn en in de plannen betrokken worden dan achteraf. Hiermee wordt voorkomen dat plannen alsnog aangepast moeten worden en dat de eigenaar met deze extra kosten wordt geconfronteerd.

De uitkomsten van bouwhistorisch onderzoek zijn ook een praktische handleiding bij de uiteindelijke uitvoering van het werk. Het is voor de eigenaar en de uitvoerende partij duidelijk waar de kwaliteiten zitten en hoe er mee omgegaan kan worden.

Onzekerheid over de werkelijke bouwhistorische waarden van een beschermd monument zou ook kunnen leiden tot een zekere terughoudendheid bij de beoordeling van individuele plannen voor sloop van onderdelen van een monument. Dit, omdat men bij de planbeoordeling wil voorkomen dat bouwhistorische waarden, waarvan vermoed wordt dat ze aanwezig zijn, verloren zouden kunnen gaan. Hoe beter de informatie over wat er werkelijk verloren gaat en hoeveel, hoe doelmatiger de planbeoordeling kan zijn.

mogelijk te onderzoeken en de resultaten van het onderzoek zo breed mogelijk toegankelijk te maken in het Stadsarchief. Ook wordt regelmatig gepubliceerd in diverse tijdschriften over het verrichte onderzoek.

